

**TEADUS- JA
INNOVATSIOONI-
POLIITIKA
SEIRE PROGRAMM**

RESEARCH AND INNOVATION
POLICY MONITORING PROGRAMME

Eesti tuleviku heaks

**AUTORIÕIGUSE NING AVATUD JUURDEPÄÄSU (*OPEN ACCESS*)
KÜSIMUSED TEADUS- JA ARENDUSTEGEVUSES**

ALEKSEI KELLI

TÕNIS METS

MERIT BURENKOV

6 DETSEMBER 2012

Sisukord

Sisukord	2
1 Sissejuhatus	3
1.1 Uuritavad autoriõiguse küsimused.....	3
1.2 Uuritavad avatud juurdepääsu küsimused.....	3
1.3 Uuritava valdkonna piiritlemine	4
1.4 Tänusõnad	4
2 Autoriõiguse küsimused teadus- ja arendustegevuses	5
3 Avatud juurdepääs keeleressurssidele	6
4 Avatud juurdepääs teadus- ja arendustegevuses	7
4.1 Avatud juurdepääsu roll autoriõiguse süsteemis.....	7
4.2 Avatud juurdepääsu kontseptsioon poliitikadokumentides	7
4.3 Võimalikud litsentsid avatud juurdepääsu poliitika rakendamiseks	10
4.4 Avatud juurdepääsu regulatsioonid	12
4.4.1 Institutsionaalsed regulatsioonid	14
4.4.2 Rahastajate regulatsioonid.....	15
4.4.3 Väitekirjade regulatsioonid	18
4.5 Avatud juurdepääsu rahastamismudelid	19
4.5.1 Repositooriumide rahastamine	19
4.5.2 Avatud juurdepääsuga publitseerimise rahastamine.....	21
4.6 Laia avatud juurdepääsu kontseptsiooni rakendamisega seonduvad probleemid.....	25
4.6.1 Autori isiklike õiguste austamine.....	26
4.6.2 Ülikooli ettevõtluspoliitika ja laia avatud juurdepääsu poliitika vastuolu.....	27
5 Poliitikasoovitused ning meetmed nende rakendamiseks.....	27
5.1 Poliitikasoovitused.....	27
5.2 Meetmed poliitikasoovituste rakendamiseks	28
6 Lisad.....	30
6.1 Lisa 1 (mõistete selgitused)	30
6.2 Lisa 2 (Eesti avatud juurdepääsu ajakirjade ülevaade).....	31

1 Sissejuhatus

TIPS koosoleku protokollide pinnalt võib tuua välja järgmised autoriõiguslikud ja avatud juurdepääsuga (AJ) seonduvad küsimused, millele käesolevas analüüsis käsitletakse.

1.1 Uuritavad autoriõiguse küsimused

Tõstatatud küsimused (E. Puura):

- 1) Missugused on peamised autoriõigusega seonduvad probleemid ning autorikaitse süsteemide kitsaskohad Eesti teadus- ja arendustegevuses?
- 2) Missugused on olnud viimase 5 aasta jooksul peamised probleemid ning kuidas need juhtumid on lahenenud, missugused on selle põhjal tehtavad järeldused ja üldistused?

1.2 Uuritavad avatud juurdepääsu küsimused

Tõstatatud küsimused (E. Puura): missugustel juhtudel on avatud juurdepääsu lähenemine parim ja õigustatud?

Open access'iga uurimist vajavad teemad ja küsimused (TiPS nõukogu protokoll põhjal 24.11.2011):

- 1) HTM seisukohalt ei ole avatud juurdepääs ainult teaduspublitseerimist puudutav küsimus, vaid see hõlmab publikatsioonidest palju olulisemaid ja laiemaid teemasid (nt keeleressurss, tarkvara jms);
- 2) HTMi seisukoht on, et riigi poolt rahastatavate teadustulemuste kasutatavus on riigipoolne huvi. Intellektuaalomandi kasutamise režiimid on erinevad, avatud juurdepääs on üks võimalus, mis võimaldab potentsiaalselt suurendada teadustulemuste kasutamist ja mõju ühiskonnas. Seega on avatud juurdepääsu küsimuses riigi huvi laiem ja seda ülesannet ei pea/saa täita ainult raamatukogu spetsialistid;
- 3) HTM soov on, et uuringu tulemusel saaks koostatud ülevaade olulisimatest trendidest ja näidetest ning üldised soovitusel. Näiteks algselt esitatud kavandis olid sees väga töömahukad regulatsioonide „kaardistused“, kus püüti käsitleda kõiki EL riikides kehtivaid regulatsioone (187). Sellest tuleks kindlasti loobuda ning pakkuda analüüsis üksikuid näiteid ja alternatiive erinevatest süsteemidest ning anda soovitusi, mis võiks Eestisse sobida.

OA uuring jaguneb kaheks analüüsiks:

1. Avatud juurdepääsu definitsioon ja regulatsioon;
2. OA rahastamismudelid Eestis ja EL riikides;

1.3 Uuritava valdkonna piiritlemine

Oluline küsimuste ring avatud juurdepääsu temaatika analüüsimisel seondub avatud juurdepääsuga ajakirjade ja traditsiooniliste ajakirjade proportsiooni hindamisel ning selle mõjul akadeemilisele karjäärile. Kuna praegu toimub empiirilise materjali kogumine, siis see temaatika antud aruandes kajastust ei leia.

1.4 Tänusõnad

Käesoleva aruande autorid avaldavad tänu järgmistele ekspertidele, kes andsid suuremal või vähemal määral sisendit käesoleva aruande kirjutamisel: Prof. Heiki Pisuke, Dr. Ville Oksanen, Dr. Marjut Salokannel, Dr. Peep Pruks, Peeter Mõtsküla ja Triin Tuulik.

Aruandes esinevate võimalike vigade ja ebatäpsuste eest on vastutavad ainult aruande autorid.

2 Autoriõiguse küsimused teadus- ja arendustegevuses

Peamiste autoriõiguse probleemidena teadus- ja arendustegevuse kontekstis võib tuua välja järgneva:

- 1) **Madal teadlikkus autoriõiguse valdkonnas.** Nii teadlaste kui ka teadusadministraatorite autoriõiguse alane kompetents ei vasta vajalikule tasemele. See võib tuua kaasa olukorra, kus teadlased ja õppejõud ning lõppastmes ka teadusasutused võivad tahtmatult rikkuda kolmandatele isikutele kuuluvaid õigusi. Madal teadlikkus ei võimalda samas efektiivselt kasutada autoriõiguses eksisteerivaid autoriõiguste piiranguid nagu näiteks teaduskasutuse erand ning faktide ja ideede kaitse alt välistamine. Vajalik on ulatuslik koolitustegevus ning süsteemne intellektuaalse omandi õpetamine vähemalt kraadiõppes (magistri- ja doktoriõppes);
- 2) **Autori isiklike õiguste ulatuslik kataloog ja isiklike õiguste litsentseerimine.** Antud probleem tuleneb asjaolust, et Eesti autoriõiguse seaduses¹ sätestatud autori isiklike õiguste kataloog on üks laiemaid Euroopas ning hõlmab ka nn. muutmisõigusi. Samas kui teadusasutus soovib kommersialiseerida talle kuuluvat intellektuaalset omandit (nt autoriõiguslikult kaitstavat tarkvara), mille edasine kasutamine eeldab selle muutmist, siis on oluline autori isiklike õiguste hulka kuuluvate muutmisõiguste (eelkõige õigus teose puutumatusel) litsentseerimine. Praeguses seisus ei ole autori isiklike õiguste litsentseerimine selgelt reguleeritud. Käimasoleva intellektuaalse omandi reformi raames on kavas kitsendada autori isiklike õiguste kataloogi ning viia kõik muutmisõigused varaliste õiguste kataloogi. Samuti tuleb selgelt sätestada, et autor võib leppida kokku, et ta loobub oma isiklike õiguste teostamisest teatud kindlapiirilistel juhtudel;
- 3) **Orbteoste kasutamine.** Sarnaselt teiste isikute ja organisatsioonidega, eksisteerib ka teadusasutustel aeg-ajalt vajadus kasutada orbteoseid. Orbteostega kaasnevate probleemide lahendamiseks võeti Euroopa Liidu tasemel vastu orbteoste direktiiv²;
- 4) **Andmebaaside loomine ja kasutus.** Teadustöö käigus luuakse ulatuslikult andmeid, mis kokku kogutuna ja süstematiseerituna on kaitstavad andmebaasidena. Ühelt poolt on ühiskondlikes huvides, kui kõik andmed on vabalt kättesaadavad ning kasutatavad. Teiselt poolt eeldatakse teadusasutustelt, et need osalevad ettevõtluses (nn ettevõtliku ülikooli kontseptsioon³). Teadustöö finantseerija regulatsioon peab võimalusel säilitama paindliku lähenemise, mis võimaldaks teadusasutusel otsustada, millised andmed tehakse üldsusele ilma igasuguste piiranguteta kättesaadavaks ning milliseid soovib teadusasutus ise ettevõtluse ja majanduse edendamise eesmärkidel kasutada;

¹ Autoriõiguse seadus. – RT I 1992, 49, 615 ... RT I, 28.12.2011, 1.

² Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/28/EL, 25. oktoober 2012, orbteoste teatavate lubatud kasutusviiside kohta. ELT L 299, 27.10.2012, 5-12.

³ Vt. H. Pisuke, A. Kelli. Ettevõtliku ülikooli intellektuaalse omandi poliitika küsimusi. – Juridica 2006 (10), 673-682.

- 5) **Vabakasutus ja transformeeriv kasutus.** Teadus- ja õppetöö läbiviimisel on oluline tugineda autoriõiguse seaduses olemasolevatele mehhanismidele, mis lubavad kasutada autoriõiguslikult kaitstavaid teoseid õppe- ja teadustöös. Ei ole välistatud, et autoriõiguse seaduses tuleks täiendavalt täpsustada mõnda teadustöö erandit. Näiteks on Suurbritannia autoriõiguse reformikavas nähtud ette erand, mis luba kasutada autoriõiguslikult kaitstavaid teoseid teksti ja andmete analüüsiks (*exception for copying of works for use by text and data analytics*).⁴ Transformeeriva ehk edasiarendava kasutamise edendamiseks lubab autoriõiguse seadus teoseid tsiteerida ja refereerida ning parodeerida. Samas ei ole see tihti küllaldane uute teoste loomiseks, mis tuginevad eelnevatele. Seetõttu on teatud juhtudel õigustatud tüüplitsentsilepingute (nt. *Creative Commons*) kasutamine lubamaks olemasoleva loomingu ulatuslikku kasutamist.
- 6) **Isikuandmete kaitse seos autoriõigusega kaitstud teoste ja andmete kättesaadavaks tegemisel.** Teoste ja andmete kättesaadavaks tegemisel on lisaks autoriõiguslikele küsimustele oluline arvestada ka isikuandmete kaitse regulatsiooni. Konkreetse teose või andmete vabalt kättesaadavaks tegemisel on isikuandmete regulatsioon mõnikord sama oluline kui autoriõigus.

Kokkuvõtteks võib rõhutada, et teadus- ja arendustegevuses eksisteerivad autoriõiguslikud probleemid ei erine oluliselt üldistest autoriõiguse probleemidest. Kuna praegu on käimas intellektuaalse omandi reform, siis selle raames hinnatakse autoriõigust ka teadus- ja arendustegevuse kontekstis.⁵

3 Avatud juurdepääs keeleressurssidele

Eesti keele ja kultuuri huvides on, et eksisteeriks avatud juurdepääs keeleressurssidele. Lubatud peaks olema ka võimalik kommertskasutus.

Keeleressursside probleemid seonduvad eelkõige sisendmaterjali autoriõigusliku kaitse, privaatsuse kaitse ja isikuandmete kaitsega. Nimetatud probleemid takistavad keeleressursside vabalt levitamist.

Keeleressursside praktiliste õiguslike probleemidega tegeletakse ulatuslikult nii Eesti siseriiklikul kui rahvusvahelisel tasemel teise finantseeringu raames. Nende dubleeriv käsitlus TIPS raames ei ole otstarbekas.

TIPS programmi toel on keeleressursside teemal kirjutatud järgmised teadusartiklid:

- 1) A. Kelli, T. Arvi, H. Pisuke. Copyright and Constitutional Aspects of Digital Language Resources: The Estonian Approach. – *Juridica International* 2012 (19), 40-48;
- 2) A. Tavast, A. Kelli, H. Pisuke. Õiguslikud väljakutsed ja võimalikud lahendused keeleressursside arendamisel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat (ilmumas 2013);

⁴ Nimetatud autoriõigusliku erandi võimaliku mõju kohta vaata: <http://www.ipo.gov.uk/consult-ia-bis0312.pdf>.

⁵ Täiendav info: K. Nemvalts, T. Seppel, A. Kelli, E. Vasamäe, S. Elunurm, R. Adamsoo. Autoriõiguse ja autoriõigusega kaasnevate õiguste probleemide koondkaardistus. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=57467/Autori%F5iguse++koondkaardistus.pdf>.

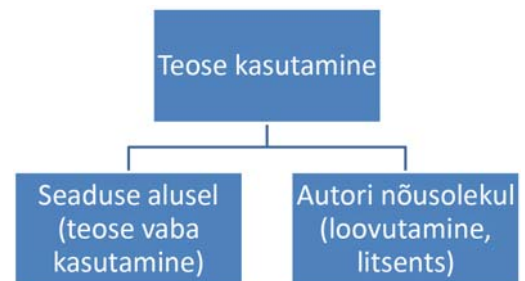
- 3) K. Vider, A. Kelli, H. Pisuke, P. P. Mõtsküla, T. Tuulik. Keeleressursside litsentsimise õiguslikud kaalutlused. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat (ilmumas 2013);

4 Avatud juurdepääs teadus- ja arendustegevuses

4.1 Avatud juurdepääsu roll autoriõiguse süsteemis

Autoriõigus kaitseobjektiks on teos, mida määratletakse kui originaalse tulemusena kirjanduse, kunsti või teaduse valdkonnas ning mis on objektiivselt tajutav.⁶ Teose autoril või isikul, kellele autor on talle kuuluvad õigused loovutanud või litsentseerinud (nt tööandja) on õigus teost igal viisil endal kasutada ja lubada ning keelata teose kasutamine kolmandate isikute poolt. Autoriõiguste omaja õigused ei ole samas piiramatud. Näiteks võib ilma autoriõiguste omaja loata teost kopeerida isiklikeks vajadusteks, refereerida ja tsiteerida ning kasutada seda teadustöö eesmärkidel. Kõik muud kasutused, mis jäävad väljapoole autoriõiguse seaduses lubatud erandeid, eeldavad autoriõiguste omaja nõusolekut. Seega saab teose kasutamine tugineda, kas autoriõiguslikule erandile või siis toimub see õiguste omaja nõusolekul.

Avatud juurdepääsu (AJ) kontseptsioon on ellu kutsutud, et laiendada autoriõigusega lubatud kasutuse juhte ja kõrvaldada juurdepääsupiiranguid. AJ ühildub autoriõiguse üldise süsteemiga ning see ei piira seadusega lubatud kasutusjuhte, vaid hoopis laiendab neid.

4.2 Avatud juurdepääsu kontseptsioon poliitikadokumentides

Uuele teadusinformatsiooni avaldamise vormile, mida nimetatakse avatud juurdepääsuks (*open access*), pandi alus kolme deklaratsiooniga, mis võeti vastu Budapestis (2002)⁷, Bethesdas (2003)⁸ ja Berliinis (2003)⁹ toimunud rahvusvahelistel kohtumistel. Avatud juurdepääsu idee lähtub avaliku hüve põhimõttest, s.t teadusinformatsiooni avaldamine on maksumaksjate poolt rahastatud avalik hüve ning selle tulemused peavad olema internetis kõigile tasuta ja ilma igasuguste juurdepääsupiiranguteta kättesaadavad nii informatsiooni lugemiseks, kasutamiseks, viitamiseks, allalaadimiseks, kopeerimiseks kui ka levitamiseks.

Traditsioonilise publitseerimisskeemi puhul peab teadustöö tulemustega tutvumiseks tasuma selle eest mitu korda. Kõigepealt rahastab riik maksudest saadud tuludega teadustöö tegemist teadusasutustes, seejärel aga raamatukogusid, kes ostavad juurdepääsu *online* teadusajakirjadele. Teadusasutuste liikmed saavad seejärel juurdepääsu vastavatele ajakirjadele. Inimesed, kes ei õpi ega tööta teadusasutustes, ei pääse neid aga kasutama ja peavad teadustöö tulemuste lugemiseks veel kord maksma.

⁶ Autoriõiguse seadus § 4 lg 2.

⁷ Budapest Open Access Initiative. 2002. Arvutivõrgus: <http://www.soros.org/openaccess/read>.

⁸ Bethesda Statement on Open Access Publishing. 2003. Arvutivõrgus: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>.

⁹ Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. 2003. Arvutivõrgus: <http://oa.mpg.de/berlin-prozess/berliner-erklarung/>.

Avatud juurdepääsuga publitseeritud teadusinformatsiooni eest tasub maksumaksja vaid ühe korra, toetades teadustöö tegemist. See on toonud endaga kaasa uute ärimudelite tekkimise akadeemilises publitseerimises, milles kasumit teenitakse näiteks publitseerimiskuludelt, mida maksavad autorid, või embargoperioodidel, mille järel traditsiooniliselt publitseeritud teosele antakse avatud juurdepääs. Avatud juurdepääsuga publitseerimine ei ole muutunud veel domineerivaks publitseerimisviisiks, kuid üha enam institutsioone ja teaduse rahastajaid võtab vastu regulatsioone, millega tehakse avatud juurdepääsu tagamine teadustöö tulemustele kohustuslikuks.

Avatud juurdepääsu kirjeldamisel kasutatakse tavaliselt nn BBB-definitsiooni, mis põhineb kolmel rahvusvahelisel dokumendil. Esimene neist, milles kirjeldati AJ põhimõtteid ja esitati strateegiad nende rakendamiseks, koostati 2001. aasta detsembris Budapestis peetud rahvusvahelisel *Open Society Institute*-i koosolekul. Budapesti Avatud Juurdepääsu Initsiatiivi (BAJI) (ing k *Budapest Open Access Initiative, BOAI*) eesmärgiks oli tagada internetis tasuta ja piiranguteta juurdepääs eelretsenseeritud artiklitele ja retsenseerimata eeltrükkidele, mida autorid soovivad kommenteerimiseks või oma avastuste tutvustamiseks avaldada.

BAJI järgi saavad lugejad AJ artikleid “lugeda, alla laadida, kopeerida, levitada, printida, otsida, linkida täistekstidena, nn otsingumootoritest (ing k *web crawler*) indekseerida, edastada andmeid tarkvarale või kasutada muudel õiguspärastel eesmärkidel ilma rahaliste, õiguslike või tehniliste takistusteta, eelduseks on vaid juurdepääsu võimalus internetile“. Autoriõiguse eesmärgiks on tagada autoritele teose terviklikkuse säilitamine ja korrektne viitamine. BAJI eesmärgiks on tagada AJ eelretsenseeritud artiklitele (1) isearhiveerimisega repositooriumis või (2) avaldamisega AJ ajakirjas.

2003. aasta aprillis toimus Bethesdas rahvusvaheline diskussioon AJ publitseerimisvõimaluste üle biomeditsiini valdkonnas, mille tulemusena sõnastati Bethesda Avaldus Avatud Juurdepääsuga Publitseerimisest (*Bethesda Statemenet on Open Access Publishing*). Võrreldes Budapesti definitsiooniga täpsustati AJ definitsiooni järgmiselt:

1. AJ tagavad teosele autor(id) ja autoriõiguste omaja(d);
2. AJ on tagasivõetamatu, ülemaailmne, tähtajatu;
3. AJ tagab, lisaks Budapesti definitsioonis väljatoodud kasutamisele, juurdepääsu ja õiguse koopiaid teha ja levitada, ka teoseid avalikult edastada ja esitada ning **luua ja levitada sellest tuletatud teoseid**;
4. AJ juurdepääsu ja õigusi võib teostada kõikides digitaalmeediumites ja **kõikidel õiguspärastel eesmärkidel**;
5. AJ õigustega kaasneb kohustus korrektselt autori(te)le viidata;
6. AJ teoste printimine on erinevalt Budapesti definitsioonist limiteeritud isiklikul otstarbel kasutatavate väikese arvu koopiatega.

Lisaks sätestatakse, et:

1. AJ tuleb tagada tervele teosele ja selle lisamaterjalidele;
2. AJ teosele tuleb lisada koopia eelloetletud õigusi andvast kasutamisoast;
3. AJ teos avaldatakse sobivas elektroonilises formaadis vähemalt ühes mõnele riigiasutusele, akadeemilisele institutsioonile, ühingule või mõnele tunnustatud organisatsioonile kuuluvas *online* repositooriumis, mille eesmärgiks on võimaldada teadusinfo piiranguteta levitamist, infovahetust ja pikaajalist säilitamist;
4. AJ teosed avaldatakse repositooriumis koheselt pärast esmast avaldamist.

Bethesdas sõnastatud AJ definitsiooni kasutatakse ka 2003. aasta oktoobris loodud Berliini deklaratsioonis¹⁰, mis käsitleb kõiki täppis-, loodus- ja humanitaarteadusi. Peamise erinevusena, võrreldes Bethesda definitsiooniga, on välja jäetud nõue, mille kohaselt tuleb AJ teos avaldada repositooriumis koheselt pärast esmast publitseerimist, jättes seega võimaluse viivitusega AJ tagamiseks. Berliini deklaratsioonis täpsustatakse materjale, mida AJ avaldatakse: teadustöö tulemused, töötlemata andmed, metaandmed, allikmaterjalid, digitaalsed pildi- ja graafilised materjalid ning akadeemilised multimeedia materjalid.

Berliini deklaratsioon on BBB-dokumentidest uusim. Berliini deklaratsioon kehtib kõikides teadusvaldkondades ning selles on tehtud muudatusi, mis võimaldavad erinevate AJ ärimudelite rakendamist.

AJ kontseptsioon Berliini deklaratsioonis eeldab, et lisaks juurdepääsu tagamisele ja kopeerimise ja levitamise võimaldamisele **lubatakse tuletatud teoste¹¹ loomine ja levitamine ning algteose ja tuletatudteoste igal (s.h ärilisel) eesmärgil kasutamine**. Ainus sisuline tingimus on autorile viitamise nõue.

Sisustamaks Berliini deklaratsiooni läbi teoste levitamiseks kasutatavate rahvusvaheliselt kasutatavate *Creative Commons* tüüplepingute, siis Berliini deklaratsioonist AJ eeldab üksnes **autorile viitamise kohustusega** litsentsi (CC BY)¹² kasutamist. CC BY on *Creative Commons* tüüplitsentidest, mis annab teose kasutajale ulatuslikumad võimalused. Üks samm sellest edasi oleks CC0, mis tähendab loobumist kõigist autoriõiguste teostamisest.¹³

Mitmed välisriikide eksperdid ei soovita siiski lähtuda nii laiast AJ kontseptsioonist teaduspublikatsioonide levitamisel. Pigem soovitatakse levitada CC-NC-ND litsentsi alusel, mis keelab ärilise eesmärgi ja tuletatud teoste loomise. Samas on juhtiud tähelepanu asjaolule, et kuna ärilise eesmärgi keeldu *Creative Commons* kontekstis (NC) on keeruline sisustada, siis jagamine samadel tingimustel (SA) on tihti parem alternatiiv, välistades siiski kommertskasutuse.¹⁴

¹⁰ Open Access contributions must satisfy two conditions:

1. The author(s) and right holder(s) of such contributions grant(s) to all users a free, irrevocable, worldwide, right of access to, and a **license** to copy, use, distribute, transmit and display the work publicly and to **make and distribute derivative works**, in any digital medium **for any responsible purpose**, subject to proper attribution of authorship (community standards, will continue to provide the mechanism for enforcement of proper attribution and responsible use of the published work, as they do now), as well as the right to make small numbers of printed copies for their personal use.

2. A complete version of the work and all supplemental materials, including a copy of the permission as stated above, in an appropriate standard electronic format is deposited (and thus published) in at least one online repository using suitable technical standards (such as the Open Archive definitions) that is supported and maintained by an academic institution, scholarly society, government agency, or other well established organization that seeks to enable open access, unrestricted distribution, inter operability, and long-term archiving.

¹¹ Autoriõiguse seadus määratleb tuletatud teost järgnevalt: "tuletatud teosed, see on teose tõlge, algse teose kohandus (adaptsioon), töötlus (arranzeering) ja teose muu töötlus" (§ 4 lg 3 p 21).

¹² Lühendite selgitus: <http://creativecommons.org/licenses/>.

¹³ Vaata lähemalt: <http://creativecommons.org/about/cc0>.

¹⁴ Suhtlus e-kirja teel Soome ekspertide Ville Oksanen'iga ja Marjut Salokannel'iga.

Analüüsid ka Eesti AJ ajakirjade praktikat, siis võib asuda seisukohale, et peamiselt tehakse teadusartiklid tasuta kättesaadavaks, andmata seejuures tuletatud teoste loomise ja ärilise kasutuse õigust.

4.3 Võimalikud litsentsid avatud juurdepääsu poliitika rakendamiseks

Kuna AJ kirjeldab eelkõige poliitilisi eesmärke, siis sellele sisu andmine toimub läbi konkreetsete litsentsilepingute kasutamise. AJ põhimõtete järgi peavad teadustöö tulemused olema täistekstidena kasutatavad, nendest võib teha koopiaid (elektronseid ja/või paberandmeid) ning neid levitada. Avalikest vahenditest loodud teoste litsentseerimiseks on kasutatavad erinevad mehhanismid.

Esiteks võivad erineda institutsioonid, rahastajad, jt töötada välja oma tüüplitsentsid, mida saab kasutada AJ poliitika ellu viimiseks. Selle lähenemise probleemiks on, et väljatöötatud litsentsid ei pruugi ühilduda juba olemasolevate ja kasutatavate tüüplitsentsidega.

Teiseks võimaluseks ongi kasutada juba loodud laia rahvusvahelise levikuga litsentsitüüpe. Litsentsitüübi valimisel tuleb lähtuda konkreetsest litsentseerimisobjektist:

1) *Creative Commons* (CC) litsentsid sobivad nii teaduslike publikatsioonide kui ka muude loominguliste tööde, näiteks muusika ja video puhul kasutamiseks.¹⁵

Creative Commons tüüplitsentsidena võib tuua välja järgnevad:

- Autorile viitamine (CC BY);
- Autorile viitamine + Jagamine samadel tingimustel (CC BY-SA);
- Autorile viitamine + Tuletatud teoste keeld (CC BY-ND);
- Autorile viitamine + Mitteäriline eesmärk (CC BY-NC);
- Autorile viitamine + Mitteäriline eesmärk + Jagamine samadel tingimustel (CC BY-NC-SA);
- Autorile viitamine + Mitteäriline eesmärk + Tuletatud teoste keeld (CC BY-NC-ND);
- Public Domain Dedication* (CC0) – seda instrumenti kasutades loobub autor või õiguste omaja kõikidest autoriõiguste kasutamisest ning pühendab teose avalikkusele (*No Rights Reserved*)

2) Vaba tarkvara litsentsid

Kuna *Creative Commons* tüüplitsentse¹⁶ ei soovitata kasutada tarkvara litsentseerimiseks¹⁷, siis on võimalikuks valikuks EUPL või mõni muu vaba tarkvara litsents.

¹⁵ Creative Commons litsentsid. Arvutivõrgus: <http://www.creativecommons.ee/litsentsid/>.

¹⁶ Erandiks on *CC0 Public Domain Dedication*, mis sobib ka tarkvarale. Täiendav info: May I apply CC0 to computer software? If so, is there a recommended implementation? Arvutivõrgus: http://wiki.creativecommons.org/CC0_FAQ#May_I_apply_CC0_to_computer_software.3F_If_so.2C_is_there_a_recommended_implementation.3F.

3) *Open Data* litsentsid¹⁸, mis sobivad andmebaaside litsentseerimiseks.

Open Data tüüplitsentsidena võib tuua välja järgnevad:

- a) *Public Domain Dedication and License (PDDL)* — “*Public Domain for data/databases*”
- b) *Attribution License (ODC-By)* — “*Attribution for data/databases*”
- c) *Open Database License (ODC-ODbL)* — “*Attribution Share-Alike for data/databases*”

Analüüsid rahvusvahelist praktikat võib tuua välja erinevaid praktikaid. Näiteks kasutab *Public Library of Science* (PLOS) oma seitsmes AJ ajakirjas, sh kõrge mõjufaktoriga PLoS Biology, PLoS Medicine ja PLoS ONE ajakirjades *Creative Commons*'it, mis eeldab üksnes autorile viitamist (CC BY).

2012. aasta aprillis võttis Maailmapank vastu AJ regulatsiooni, milles sätestatakse, et panga poolt publitseeritud käsikirjad avaldatakse CC BY (autorile viitamine) litsentsiga. Materjalidel, mis avaldatakse kirjustuste poolt, on lubatud kasutada CC BY-NC-ND (autorile viitamine + mitte-ärilised eesmärgid + tuletatud teoste keeld) litsentsi, kuid juhul, kui Maailmapank on kirjustusele tasunud AJ publitseerimiskulud, tuleb materjalid avaldada siiski CC BY litsentsiga.

CC BY litsentsil põhineb 2012. aasta juulis Suurbritannia Teadusnõukogu poolt vastu võetud AJ regulatsioonis esitatud AJ definitsioon, mille kohaselt peavad alates 2013. aasta aprillist kõik teadusnõukogu poolt rahastatud teadustöö tulemused olema AJ kättesaadavad (1) AJ ajakirjades või (2) hiljemalt 6 kuu möödudes AJ repositooriumis.

Ka kirjastus Springer publitseerib AJ artikleid CC BY litsentsi alusel¹⁹, rõhutades sealjuures, et AJ publitseerimise puhul on oluline see, et autorid ei anna kirjustusele ära ühtegi autoriõiguses sätestatud õigust. See eelis traditsioonilise publitseerimisprotsessi ees toodi välja ka 2011. aastal Princetoni ülikooli poolt²⁰, kes kehtestas AJ regulatsiooni, mis põhineb *opt-out* põhimõttel – regulatsioon kehtib automaatselt kõikidele publikatsioonidele, kuid sellest on võimalik vajadusel keelduda. Princetoni ülikooli poolt loodud komisjon, kes tegeles AJ regulatsiooni väljatöötamisega, rõhutas, et AJ publitseerimine hoiab ära olukorrad, kus autorid annavad kirjustustele kõik õigused töö publitseerimiseks ning seetõttu ei tohi ülikoolid oma teadlaste publikatsioone veebilehel või repositooriumis avaldada.

AJ tagamiseks ei ole kohustuslik kasutada CC litsentse. Igal institutsioonil, autoril, kirjustusel jt on õigus luua oma litsents, mis sätestab täpsed töö kasutamiseõigused. Näiteks Elsevieri kirjastus pakub autoritele võimalust avaldada artikleid CC litsentsidega või spetsiaalselt nendele loodud litsentsiga²¹, täpsustamata, millised selle tingimused võiksid olla.

¹⁷ Can I apply a Creative Commons license to software? Arvutivõrgus: http://wiki.creativecommons.org/FAQ#Can_I_use_a_Creative_Commons_license_for_software.3F.

¹⁸ Arvutivõrgus: <http://opendatacommons.org/licenses/>.

¹⁹ Springer. Copyright and Open Access License. Arvutivõrgus: <http://www.springer.com/open+access/open+choice?SGWID=0-40359-12-683308-0>.

²⁰ Patel, Usma. 2011. University implementing open-access policy for faculty publications. Arvutivõrgus: <http://www.princeton.edu/main/news/archive/S32/00/81M86/index.xml?section=topstories>.

²¹ Weg, Jan bij de. 2012. Open Access and Creative Commons – Are they Separable? Arvutivõrgus: <http://editorsupdate.elsevier.com/2012/03/open-access-and-creative-commons-%E2%80%93-are-they-separable/>.

Taylor & Francis kirjastuse AJ litsents²² annab kasutajatele kõik AJ põhimõtetele vastavad kasutuse ja taaskasutuse õigused, v.a. ärilistel eesmärkidel. Põhimõtteliselt sarnaneb Taylor & Francis AJ litsents CC „autorile viitamine + mitte-ärilised eesmärgid“ litsentsile. Mõned ajakirjad on loonud spetsiaalsed litsentsilepingud, milles viidatakse otseselt CC litsentsidele (vt nt Crystallography Journals Online²³).

4.4 Avatud juurdepääsu regulatsioonid

2006. aasta jaanuaris avaldas Euroopa Komisjon (EK) teaduskirjanduse publitseerimise majanduse- ja tehnika-alase arengu uuringu tulemused²⁴, milles kirjeldati muuhulgas ka AJ võimalusi teadustöö tulemuste maksimaalseks levitamiseks. AJ defineerimisel viidatakse Peter Suberi ülevaatele AJ-st²⁵, kus AJ on defineeritud kui kirjandus, mis on „digitaalne, *online*, tasuta ja vaba enamusest autoriõiguse ja litsentseerimise piirangutest“. Sealjuures ei pea Suber AJ võimalikuks ainult kirjanduse puhul, vaid seda saab rakendada igat tüüpi digitaalmaterjalidele, töötlemata andmetele, piltidele, audiole, videole, multimeediale ja tarkvarale. Lisaks digitaalselt sündinud materjalidele kuuluvad Peter Suberi järgi AJ alla ka vanemad teosed nagu *public domain*'i kuuluvad kirjandusteosed ja kultuuripärandi objektid, mis on digiteeritud hiljem.

Samal, 2006. aastal avaldas *European Research Advisory Board* (EURAB) raporti AJ regulatsioonidest.²⁶ AJ defineerimisel lähtub EURAB Berliini deklaratsioonist, kuid konkreetse raporti eesmärgiks on kirjeldada vaid akadeemilist publitseerimist eelretsenseeritud ajakirjades ja rahvusvaheliste konverentsimaterjalide avaldamist, mille eest autor ei saa honorari.

2006. aasta detsembris tegi Euroopa Teadusnõukogu (ET) sõltumatu teadusnõukogu avalduse²⁷, milles seadis eesmärgiks töötada välja juhised repositooriumites teadustöö tulemuste avaldamise kohustuslikuks tegemiseks. Teadustöö tulemuste alla kuuluvad publikatsioonid, andmed ja muud materjalid, mille rahastamine on toimunud EK toetusel. 2007. aastal avaldati vastavad juhised²⁸, milles ET nõuab, et kõikide ET rahastatud teadustöö tulemusena avaldatud retsenseeritud publikatsioonid oleksid AJ kättesaadavad sobivas repositooriumis vähemalt kuue kuu jooksul pärast avaldamist. Lisaks sellele on kohustuslik avaldada teadustöö primaarsed andmed sobivas repositooriumis võimalikult kiiresti, kuid mitte hiljem, kui 6 kuud pärast esmast avaldamist.

²² Taylor & Francis Open Select. Arvutivõrgus: <http://journalauthors.tandf.co.uk/preparation/OpenAccess.asp#link2>.

²³ IUCr Crystallography Journals Online. Open access licence. Arvutivõrgus: <http://journals.iucr.org/services/oa/oalicensefull.html>.

²⁴ European Commission. 2006. Study on the economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe. Arvutivõrgus: http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/scientific-publication-study_en.pdf.

²⁵ Suber, Peter. 2004. A Very Brief Introduction to Open Access. Arvutivõrgus: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/brief.htm>.

²⁶ European Research Advisory Board. 2006. Scientific Publication: Policy on Open Access. Arvutivõrgus: http://ec.europa.eu/research/eurab/pdf/eurab_scipub_report_recomm_dec06_en.pdf.

²⁷ European Research Council, Scientific Council. 2006. ERC Scientific Council Statement on Open Access. Arvutivõrgus: http://erc.europa.eu/sites/default/files/press_release/files/erc_scc_statement_2006_open_access_0.pdf.

²⁸ European Research Council, Scientific Council. 2007. ERC Scientific Council Guidelines for Open Access. Arvutivõrgus: http://erc.europa.eu/sites/default/files/document/file/erc_scc_guidelines_open_access.pdf.

Oluliseks EK sammuks AJ põhimõtete rakendamisel oli selle publitseerimisviisi kohustuslikuks tegemine Seitsmendas Raamprogrammi (RP7) rahastatud teadustöödele.²⁹ EK defineerib AJ kui tasuta juurdepääsu teadusinformatsioonile internetis, tingimusel, et kasutatakse korrektset viitamist. RP7 AJ pilootprojektis on AJ põhimõttena sõnastatud tasuta juurdepääsu tagamine EL rahastatud teadustöö tulemusi kajastavatele artiklitele internetis. EK eesmärgiks on tagada AJ retsenseeritud artiklitele, kuid RP7 AJ kirjeldamisel on täpsustatud, et AJ põhimõtteid võib rakendada ka teadustöös kogutud andmetele, piltidele jms.

RP7 tervishoiu, energia, keskkonna, info- ja kommunikatsioonitehnoloogia, sotsiaalmajandus- ja humanitaarteaduste ning „teaduse infrastruktuuride“ ja „teadus ühiskonnas“ teemasid käsitlevad autorid sõlmivad toetuslepingu, milles nad kohustuvad publitseerimisel avaldama elektroonilise koopia publitseeritud või publitseerimiseks aktsepteeritud artiklist institutsionaalses või valdkonna repositooriumis. Grandilepingu sõlminud autorid peavad tegema enda poolt võimaliku (st selgitama välja ajakirja AJ poliitika, uurima hoolikalt kirjastamislepingut, vajadusel pidama läbirääkimisi kirjastusega selgitades FP7 AJ nõuet, otsima uue ajakirja ja/või kontakteeruma EK-ga), et tagada AJ elektroonisele koopia (1) esmasel publitseerimisel või (2) embargoperioodi möödumisel.

EK kehtestas RP7-s maksimaalselt kuuekuulise embargoperioodi tervishoiu, energia, keskkonna, info- ja kommunikatsioonitehnoloogia, „teaduse infrastruktuuride“ ja „teadus ühiskonnas“ valdkondades, sest seal tegeletakse kiiresti muutuvate teemadega ning teadusinformatsioon aegub kiiresti. Sotsiaalmajandus- ja humanitaarteadused ning „teadus ühiskonnas“ valdkondades püsib uus teadusinformatsioon kauem relevantseks ning seetõttu on nendes kehtestatud maksimaalselt 12 kuu pikkune embargoperiood. EK soosib võimalikult lühikest embargoperioodi ning hüvitab RP7 raames autoritele, kes avaldavad oma artiklid koheselt AJ ajakirjas, publitseerimiskulud.

Lisaks EK-le toetab AJ publitseerimist ka Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD). 2007. aastal avaldas OECD juhised³⁰ juurdepääsu tagamiseks riiklikult rahastatud teadustöö tulemustele, mis põhinevad arusaamal, et selliselt rahastatud teadustöö tulemused, sh andmed, on avalik hüve. Juurdepääsu avatus tähendab võrdset juurdepääsu kõikidele rahvusvahelistele teadlaste kogukondadele võimalikult väikeste kuludega, eelistatult ainult marginaalsete levitamiskuludega.

17. juulil 2012 avaldas EK soovitus teadusinfo kättesaadavuse ja säilitamise kohta³¹, milles rõhutatakse vajadust töötada välja riiklikult rahastatud teadustöö levitamise ja kättesaadavaks tegemise poliitika, mis põhineb AJ põhimõtetel. Antud dokumendis käsitletakse nii teadusväljaannetes teadustöö tulemuste avaldamist kui ka uurimisandmete avalikult kättesaadavaks tegemist. Teaduspublikatsioonide puhul tuleks AJ tagada koheselt publitseerimisel, kuid mitte hiljem kui 12 kuud pärast esmast publitseerimist sotsiaal- ja humanitaarteadustes ja maksimaalselt 6 kuud teistes teadusvaldkondades.

EL AJ poliitikat käsitlevad dokumendid viitavad selgelt AJ publitseerimise olulisusele Euroopa teadusruumis. AJ käsitletakse enamasti kui õigust tasuta ja juurdepääsupiiranguteta kasutada ja taaskasutada riiklikult rahastatud teadustöö tulemusi kajastavaid teaduspublikatsioone, et soodustada teadusinfo levikut ning aidata kaasa teaduse ja innovatsiooni arengule.

²⁹ European Commission. Open Access in FP7. Arvutivõrgus: <http://ec.europa.eu/research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1300&lang=1>.

³⁰ OECD. 2007. OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding. Arvutivõrgus: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/oecd-principles-and-guidelines-for-access-to-research-data-from-public-funding_9789264034020-en-fr.

³¹ Euroopa Komisjon. 2012. Komisjoni soovitus, 17. juuli 2012, teadusinfo kättesaadavuse ja säilitamise kohta. Arvutivõrgus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:194:0039:0043:ET:PDF>.

AJ publitseerimine on võimalus, mida saavad kasutada kõik teadlased, kes on huvitatud oma teadustöö tulemuste kiirest levikust ja suurest lugejaskonnast. Kuigi AJ publitseerimine on viimastel aastatel pidevalt kasvanud, ei ole sellest saanud domineerivat publitseerimisviisi. Paljud teadlased ei ole AJ võimalustest kuulnud või teavad sellest liiga vähe ning suhtuvad seetõttu sellesse skeptiliselt (vt nt AJ kirjastuse InTech uuringut 2011³²). AJ publitseerimise suurendamiseks on maailmas vastu võetud erinevaid regulatsioone, mis muudavad selle publitseerimisviisi kohustuslikuks. Peamised kasutusel olevad AJ regulatsioonid jagunevad institutsionaalseteks, rahastajate ja väitekirjade regulatsioonideks. Enamus AJ regulatsioone maailmas käsitlevad koopiate, mitte esmase publikatsiooni avaldamist. Nii tagatakse autoritele õigus avaldada oma tööd, kus nad soovivad, näiteks artiklina mõnes teadusajakirjas, ning kohustatakse selle koopia avalikkusele kättesaadavaks tegema avatud repositooriumis. Müügitulude säilitamiseks on paljude regulatsioonide puhul kehtestatud embargoperiood, tavaliselt 6-12 kuud pärast esmast publitseerimist, mille jooksul on juurdepääs publikatsioonidele, vastavalt kirjastuse soovidele, piiratud ja tasuline. Embargoperioodi möödudes muutub publikatsioon või selle koopia AJ kättesaadavaks.

4.4.1 Institutsionaalsed regulatsioonid

Kõige enam on vastu võetud institutsionaalseid regulatsioone (150), mis kehtestavad kohustuse või annavad soovitusliku institutsiooni liikmetele avaldada oma tööd AJ. Antud regulatsioonid võivad institutsiooniti erineda aspektides nagu embargoperioodi olemasolu ja pikkus, kellele ja mis tüüpi publikatsioonidele regulatsioon kehtib jne.

Soomes on institutsionaalsed regulatsioonid vastu võetud näiteks Helsingi Ülikoolis ja Tampere Ülikoolis. Helsingi Ülikoolis on kõik teadlased kohustatud ise arhiveerima AJ koopia avaldatud teadusartiklitest ülikooli repositooriumis HELDA. Tampere Ülikoolis³³ ei ole AJ koopia isearhiveerimine kohustuslik, vaid soovituslik, kuid ülikool aitab katta AJ publitseerimiskulusid. AJ ideid toetab ka Soome Haridus- ja Kultuuriministeerium, kes 2005. aastal andis välja soovitused³⁴ teadusinstituutidele, rahastajatele, ajakirjadele, teadlaskonnale, raamatukogudele ja haridusministeeriumile AJ levitamiseks Soomes.

Rootsis on institutsionaalseid regulatsioone vastu võetud 16 kõrgharidusinstituutis³⁵, neist neljas on AJ publitseerimine kohustuslik (Blekinge Tehnikainstituut, Chalmers Tehnikaülikool, Malmö Ülikool, Umeå Ülikool), ülejäänud 12 soovituslik (sh nt Lundi Ülikool, Stockholmi Ülikool, Karolinska Instituut ja KTH Royal Tehnikaülikool). Blekinge Tehnikainstituudi AJ regulatsioon³⁶ näeb ette, et kõikide instituudi töötajate teaduslike artiklite (ajakirja-, konverentsi- või muud eelretsenseeritud dokumendid) koopiad tuleb teha AJ kättesaadavaks instituudi repositooriumis.

³² Intech Open Access Publisher. Open Access: Awareness and Attitudes Amongst the Author Community. Arvutivõrgus: http://www.intechopen.com/js/ckeditor/kcfinder/upload/files/InTech_WhitePaper_FutureofOA_Dec11.pdf.

³³ Open Access at the University of Tampere. Arvutivõrgus: http://www.uta.fi/english/research/AJ/AJ_at_UTA.html.

³⁴ Finnish Ministry of Education, Department for Education and Science Policy. 2005. Recommendations for the promotion of open access in scientific publishing in Finland. Arvutivõrgus: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2005/liitteet/opm_250_tr16.pdf?lang=en.

³⁵ OpenAIRE. 2010. Open Access in Sweden. Arvutivõrgus: <http://www.openaire.eu/en/open-access/country-information/sweden>.

³⁶ Blekinge Institute of Technology. 2007. BTH Open Access Policy. Arvutivõrgus: <http://www.bth.se/fou/forskinfor/nsf/textpages/about-open-access>.

Malmö ülikooli AJ regulatsiooni³⁷ kohaselt peavad aga vaid ülikooli teadlased ja kraadiõppurid avaldama koopia avaldatud teaduspublikatsioonist (artiklid, väitekirjad, konverentsimaterjalid, raamatute peatükid, raamatud ja raportid) ülikooli repositooriumis, teistele ülikooli töötajatele ja üliõpilastele on AJ kasutamine soovituslik. Lisaks avaldatakse kõik ülikooli poolt publitseeritud tööd (väitekirjad, ajakirjade jt publikatsioonide seeriad) täistekstina Malmö Ülikooli repositooriumis.

Belgias on teiste seas AJ regulatsiooni vastu võtnud ka **Liege'i Ülikool**³⁸, mis sätestab, et kõik ülikooli liikmete publikatsioonide täistekstid tuleb teha kättesaadavaks ülikooli repositooriumis ORBi³⁹. Kuigi antud regulatsioon on esitatud avatud juurdepääsu regulatsioone koondavas portaalis ROARMAP⁴⁰, ei ole tegelikkuses siiski tegemist AJ nagu see on defineeritud BBB-definitsioonis ja EL dokumentides, sest AJ on tagatud vaid ülikooli liikmetele.

Euroopas ega mujal maailmas ei ole välja töötatud ühte institutsionaalset AJ regulatsiooni, mida kõik ülikoolid rakendada saaksid. Igal institutsioonil on oma eelistused, mida ja kui palju nad AJ kättesaadavaks soovivad teha ning seetõttu erinevad regulatsioonid üksteisest. AJ regulatsioonide vastuvõtmisel on oluline pidada silmas selle peamist eesmärki – teha teadustöö tulemused avalikkusele kättesaadavaks – ning tagada seega juurdepääs kõikidele teaduspublikatsioonidele võimalikult kiiresti.

Kindlasti on oluline pöörata tähelepanu ka teistele avaldamisvormidele kui artiklid, sest näiteks humanitaarteadustes on olulisel kohal ka monograafiate publitseerimine. Seetõttu on Malmö ülikooli regulatsioon heaks eeskujuks institutsionaalse regulatsiooni loomisel, sest antud regulatsioon kehtib kõikidele teaduspublikatsioonidele. Sama kehtib ka Blekinge Tehnikainstituudi regulatsiooni kohta, mis kohustab kõikide eelretsenseeritud publikatsioonide koopiade avaldamist institutsiooni repositooriumis.

4.4.2 Rahastajate regulatsioonid

Teaduse rahastajad, kes on huvitatud rahastatud teadustöö tulemuste AJ levitamisest, on võtnud vastu regulatsioone, mis teevad AJ publitseerimise kohustuslikuks. Sellised rahastajad võivad olla nii siseriiklikud, rahvusvahelised, institutsionaalsed kui ka erarahastajad.

Eestis reguleerib antud küsimust institutsionaalse uurimistoetuse taotlemise, määramise ja selle mahu muutmise tingimused ja kord⁴¹ ja personaalse uurimistoetuse taotlemise tingimused ja kord⁴². Ka näiteks Tartu Ülikool kohustab kirjastamistoetuse saajaid tagama toetust saanud ajakirjale AJ⁴³.

³⁷ ROARMAP. 2011. Malmö University. Arvutivõrgus: <http://roarmap.eprints.org/340/>.

³⁸ ROARMAP. 2007. Université de Liège (University of Liege). Arvutivõrgus: <http://roarmap.eprints.org/56/>.

³⁹ ORBi. Arvutivõrgus: <http://orbi.ulg.ac.be/>.

⁴⁰ ROARMAP. Arvutivõrgus: <http://roarmap.eprints.org/>.

⁴¹ Institutsionaalse uurimistoetuse taotlemise, määramise ja selle mahu muutmise tingimused ja kord. – RT I, 03.01.2012, 1.

⁴² Personaalse uurimistoetuse taotlemise tingimused ja kord. Sihtasutus Eesti Teadusagentuur juhatause 29.08.2012.a. käskkirja nr. 1-1.4/12/21 lisa 1. Arvutivõrgus: <http://www.etag.ee/wp-content/uploads/2012/05/Personaalse-uurimistoetuse-taotlemise-tingimused-ja-kord.pdf>.

⁴³ Tartu Ülikooli Kirjastus. 2012. TÜ Kirjastuse uus kirjastamispoliitika ning kirjastamistoetuste taotlusvoor 2012. Arvutivõrgus: <http://www.tyk.ee/uudised>; Tartu Ülikool. 2012. Kirjastamistoetuste taotlemine. Arvutivõrgus: <https://siseveeb.ut.ee/kirjastamistoetus>.

Institutsionaalse uurimistoetuse taotlemise, määramise ja selle mahu muutmise tingimused ja kord sätestab uurimisteema tulemuste avalikustamise järgmised põhimõtted (§ 10):

- 1) uurimisteema täitmise tulemusena valminud publikatsioonid on avalikkusele Eesti Teadusinfosüsteemis vabalt kättesaadavad, kui publitseerimise, autoriõiguse või intellektuaalomandi kaitsmise tingimused ei sätesta teisiti.
- 2) juhul kui teaduskirjastus piirab ajaliselt juurdepääsu käesoleva paragrahvi lõike 1 alusel avalikele publikatsioonidele, tehakse uurimisteema täitmise tulemusena valminud publikatsioonid avalikkusele Eesti Teadusinfosüsteemis vabalt kättesaadavaks viivitamatult pärast piirangu lõppemist, kui teaduskirjastuse tingimused ei sätesta teisiti.

Toodud regulatsiooni võib pidada asjakohaseks. Samas oleks vajalik normitehniline toimetamine. Lõik „kui publitseerimise, autoriõiguse või intellektuaalomandi kaitsmise tingimused ei sätesta teisiti“ ei ole kõige õnnestunud. Uus sõnastus võiks olla: „kui publitseerimise tingimused ei näe ette teisiti“.

Personaalse uurimistoetuse taotlemise tingimused ja kord sätestab sarnase regulatsioon uurimisprojekti tulemuste avalikustamise kohta (§ 21):

- 1) uurimisprojekti täitmise tulemusena valminud publikatsioonide terviktekstid tehakse avalikkusele vastuvõtva asutuse poolt ETIS-e kaudu vabalt kättesaadavaks, kui publitseerimise, autoriõiguse või intellektuaalomandi kaitsmise tingimused ei sätesta teisiti;
- 2) juhul kui teaduskirjastus piirab ajaliselt juurdepääsu avalikele publikatsioonidele, tehakse uurimisprojekti täitmise tulemusena valminud publikatsioonide terviktekstid avalikkusele vastuvõtva asutuse poolt ETIS-e kaudu vabalt kättesaadavaks pärast piirangu lõppemist.

Toodud regulatsiooni võib pidada asjakohaseks. Samas oleks vajalik normitehniline toimetamine. Lõik „kui publitseerimise, autoriõiguse või intellektuaalomandi kaitsmise tingimused ei sätesta teisiti“ ei ole kõige õnnestunud. Uus sõnastus võiks olla: „kui publitseerimise tingimused ei näe ette teisiti“.

Rootsis on olulise sammu AJ edendamiseks teinud Rootsi Teadusnõukogu, kes riikliku teaduse rahastajana on vastu võtnud AJ regulatsiooni⁴⁴, mis sätestab, et kõik Rootsi Teadusnõukogu poolt rahastatud teadustöö tulemustena avaldatud artiklid tuleb avaldada AJ mõnes AJ ajakirjas või teha traditsioonilises ajakirjas avaldatud artikli koopia AJ kättesaadavaks hiljemalt 6 kuud pärast artikli esmast avaldamist. Koopia kättesaadavaks tegemiseks on kõikidel kõrgharidusinstituutidel repositooriumid.

Lisaks riiklikule rahastajale nõuavad Rootsis AJ ka mitmed erarahastajad, sh neist suurim Knut ja Alice Wallenbergi fond⁴⁵, mis on sätestanud samad nõudmised, mis on Rootsi Teadusnõukogu AJ regulatsioonis. Avaldatud artiklite koopiad peavad olema kättesaadavad AJ repositooriumis või AJ ajakirjas, mille publitseerimiskulud kuuluvad teadustöö otseste kulude alla.

⁴⁴ Vetenskapsradet. 2012. Open Access — free accessibility to research findings. Arvutivõrgus: <http://www.vr.se/inenglish/aboutus/policies/openaccess.4.44482f6612355bb5ee780003075.html>.

⁴⁵ The Knut and Alice Wallenberg Foundation. Arvutivõrgus: http://www.wallenberg.com/kaw/in_english/application-process.aspx.

2012. aastal võttis Suurbritannia Teadusnõukogu vastu sarnase AJ regulatsiooni⁴⁶, mille kohaselt kõik teadusnõukogu poolt rahastatud teadustöö tulemused peavad olema avaldatud AJ tagavates ajakirjades või traditsioonilistes ajakirjades, mis lubavad artikli koopia AJ avaldamist repositooriumis, seadmata sealjuures piiranguid selle ärielistel eesmärkidel kasutamisele või tuletatud teoste loomisele. AJ publitseerimise puhul tasub Teadusnõukogu publitseerimiskulud, kui artikkel avaldatakse Creative Commons „autorile viitamise“ litsentsiga (vt Avatud juurdepääsu litsentsid lk 12). Mõned teadusnõukogud, nagu meditsiiniteadusnõukogu ja majandus- ja sotsiaalteaduste nõukogu, nõuavad traditsioonilistes ajakirjades avaldatud artiklite koopia avaldamist kindlates repositooriumites, vastavalt rahastajate enda hallatavates UKPMC⁴⁷ ja RSC Research Catalogue⁴⁸ repositooriumites, teiste teadusnõukogude puhul ei ole konkreetsed repositooriumid kindlaks määratud, oluline on AJ tagamine. Suurbritannias erakapitalil põhinev teaduse rahastaja Wellcome Trust, kes rahastab inimeste ja loomade tervishoiu teemalist teadustööd, on samuti vastu võtnud AJ regulatsiooni⁴⁹, mis sätestab, et kõik antud fondist rahastatud teadustöö artiklid peavad olema AJ kättesaadavad. Soovitatavalt tuleb kasutada „CC autorile viitamise“ litsentsi. Alates 1. aprillist 2013 muutub antud litsentsi kasutamine kohustuslikuks kõikide artiklite puhul, mille publitseerimiskulud on tasunud Wellcome Trust. Sarnaselt Suurbritannia Teadusnõukogu regulatsioonile, tuleb teadustöö tulemused avaldada AJ ajakirjas või teha kättesaadavaks UKPMC repositooriumis.

Wellcome Trust toetab lisaks Suurbritannia teadlastele ka teadlasi teistest riikidest ning kuulub seetõttu rahvusvaheliste rahastajate regulatsioonide hulka. Taolise ülemaailmselt kehtiva regulatsiooni on vastu võtnud ka Maailmapank, kelle regulatsioon kohustab samuti AJ litsentseerima Creative Commons litsentside (vt Avatud juurdepääsu litsentsid lk 12) alusel. Maailmapanga regulatsioonis on kahte laadi nõuded:

- artiklite, monograafiate, monograafiate peatükkide ja raportite koopiad, mis on avaldatud panga poolt, tuleb avaldada Maailmapanga Open Knowledge repositooriumis „CC autorile viitamise“ litsentsiga;
- kirjastuste poolt publitseeritud tööde puhul on lubatud embargo periood maksimaalselt 18 kuud ning kohustuslik kasutada CC „autorile viitamine + mitte-ärielised eesmärgid + tuletatud teoste keeld“ või liberaalsemat litsentsi.

Euroopas on teaduse rahastajad võtnud vastu kaheksa AJ regulatsiooni, millest neli teevad selle toetuse saajatele kohustuslikuks (CERN füüsikas, EUR-OCEANS merenduses ja Euroopa Komisjon (Euroopa Teadusnõukogu) multidistsiplinaarselt). CERN ja Euroopa Komisjon tasuvad AJ publitseerimisel publitseerimiskulud, traditsiooniliselt publitseeritud artiklite puhul tuleb koopia sellest teha kättesaadavaks repositooriumis. CERN on selleks loonud vastava repositooriumi CERN Document Server⁵⁰.

EK 7. Raamprogrammi poolt rahastatud teadustöö tulemuste AJ kättesaadavaks tegemine on kohustuslik AJ ajakirjas või repositooriumites 6 kuu jooksul pärast esmast publitseerimist tervishoiu, energia, keskkonna, info- ja kommunikatsioonitehnoloogia, teaduse infrastruktuuride ja teadus ühiskonnas valdkondades ja 12 kuu jooksul sotsiaal- ja humanitaarteadustes. Repositooriumite loomise toetuseks

⁴⁶ Research Councils UK Policy on Access to Research Outputs. 2012. Arvutivõrgus: http://www.rcuk.ac.uk/documents/documents/RCUK%20_Policy_on_Access_to_Research_Outputs.pdf.

⁴⁷ UK PubMed Central. Arvutivõrgus: <http://ukpmc.ac.uk/>.

⁴⁸ Economic and Social Research Council Research catalogue. Arvutivõrgus: <http://www.esrc.ac.uk/impacts-and-findings/research-catalogue/>.

⁴⁹ Wellcome Trust. Open Access Policy. Arvutivõrgus: <http://www.wellcome.ac.uk/About-us/Policy/Policy-and-position-statements/WTD002766.htm>.

⁵⁰ CERN Document Server. Arvutivõrgus: <http://cds.cern.ch/>.

algatas EK kolmeaastase OpenAIRE projekti⁵¹, mille käigus toetati AJ repositooriumite infrastruktuuride ja võrgustike loomist. OpenAIRE projekt jätkub OpenAIRE+ projektiga, mille käigus luuakse infrastruktuurid teadustöö tulemuste ja teadusandmete linkimiseks.

EUR-OCEANS kohustab kõikide EUR-OCEANS poolt rahastatud teaduslike publikatsioonide AJ kättesaadavaks tegemist hiljemalt 6 kuud pärast esmast publitseerimist institutsionaalsetes repositooriumites, 7RP OpenAIRE projektis loodud repositooriumites või muudes sobivates avatud repositooriumites.

Enamus teaduse rahastajaid, kes nõuavad AJ publitseerimist, hoolitsevad selle eest, et autoritel oleks võimalus seda nõuet täita, tasudes AJ ajakirjades publitseerimiskulud või andes võimaluse avaldada koopia teadustöö tulemusi kajastavast publikatsioonist AJ repositooriumis. Viimase puhul peaksid teaduse rahastajad kindlaks tegema, kas autoritel on juurdepääs vastavatele repositooriumitele ning vajadusel looma ise sobiva repositooriumi.

4.4.3 Väitekirjade regulatsioonid

Väitekirjade AJ kättesaadavaks tegemise regulatsioone on ROARMAP andmetel maailmas vastu võetud 93.⁵² Peamiselt kohustavad need doktoriväitekirjade AJ kättesaadavaks tegemise. Sellised regulatsioonid on vastu võetud näiteks Vrije Universiteit Amsterdams⁵³, Birminghami Ülikoolis⁵⁴ ja mainekates USA ülikoolides nagu Virginia Tech.

Eestis ei ole ühtegi AJ regulatsiooni ametlikult vastu võetud, kuid Tartu Ülikooli väitekirjade publitseerimise kord⁵⁵ näeb ette, et doktoriväitekirjad avaldatakse elektroonselt institutsionaalses repositooriumis. TÜ digitaalarhiivis DSpace on kättesaadavad alates 2004. aastast kaitstud doktoriväitekirjad. Tartu Ülikoolis kaitstud doktoriväitekirjad on küll avalikkusele internetis kättesaadavad, kuid neil puuduvad tuletatud teoste loomisega seotud õigused, mis mängivad AJ põhimõtete juures olulist rolli.

Tallinna Ülikooli doktoriõpingute ja doktoritööde kaitsmise eeskiri⁵⁶ (§ 16) sätestab, et Tallinna Ülikoolis kaitsmisele tulevad doktoritööd, mis ei ole varem ilmunud monograafiana, mille kaitsmine ei ole kuulutatud kinniseks ja mille avaldamiseks ei ole autoriõigusega seotud takistusi, avaldatakse TLÜ valdkondlikus dissertatsiooniseerias elektrooniliselt ning kokkuleppel akadeemilise üksusega ka paber kandjal. Elektrooniliselt avaldatud doktoritööd jäävad TLÜ Akadeemilise Raamatukogu repositooriumis kättesaadavaks piiramata ajaks. Repositooriumis⁵⁷ avaldatud doktoritöödel AJ litsentse küljes ei ole, tööd on lihtsalt kättesaadavaks tehtud. Doktoritöö elektroonilise publitseerimise lepingus ei ole samuti AJ nõudeid.⁵⁸

Tallinna Tehnikaülikooli (TTÜ) doktoritööd avaldatakse⁵⁹ digitaalselt ning tehakse repositooriumis kättesaadavaks.⁶⁰

⁵¹ OpenAIRE. Arvutivõrgus: <http://www.openaire.eu/>.

⁵² ROARMAP. 2011. Thesis mandate. Arvutivõrgus: <http://roarmap.eprints.org/view/type/thesis=5Fmandate.html>.

⁵³ ROARMAP. 2009. VU University Amsterdam. Arvutivõrgus: <http://roarmap.eprints.org/544/>.

⁵⁴ ROARMAP. 2009. University of Birmingham. Arvutivõrgus: <http://roarmap.eprints.org/160/>.

⁵⁵ Tartu Ülikool. 2008. Väitekirjade publitseerimise kord. http://www.ut.ee/livelink_files/1370963.pdf.

⁵⁶ Tallinna Ülikooli doktoriõpingute ja doktoritööde kaitsmise eeskiri. Arvutivõrgus: http://www.tlu.ee/files/arts/233/M_10_f50811f57f7a20912960aa527f1f69c2.pdf.

⁵⁷ Arvutivõrgus: <http://e-ait.tlulib.ee/>.

⁵⁸ Arvutivõrgus: <http://www.tlu.ee/?LangID=1&CatID=3263&ArtID=9811&action=article>.

⁵⁹ TTÜ autorileping doktoritööde avaldamiseks: <http://digi.lib.ttu.ee/about/Autorileping.pdf>.

⁶⁰ Arvutivõrgus: <http://digi.lib.ttu.ee/>.

Eesti Maaülikoolis doktoritööde elektrooniline avaldamine ei ole määratletud.⁶¹ Repositooriumis⁶² on doktoritööd kättesaadavad, AJ litsentse ei kasutata.

Paljudes maailma ülikoolides tehakse kaitstud doktoritööd avalikkusele kättesaadavaks ning see on nii ka Eestis. Täiendavalt võiks soovitada, et doktoritööde kättesaadavaks tegemine Eestis võiks toimuda ühtsel alustel ning see oleks kõigis Eesti ülikoolides süsteemselt juurutatud. Sama põhimõte peaks laienema ka magistritöödele.

4.5 Avatud juurdepääsu rahastamismudelid

4.5.1 Repositooriumide rahastamine

Enamus AJ regulatsioone soovib või kohustab tegema koopia teadustöö tulemusi kajastavast publikatsioonist AJ kättesaadavaks. Koopiate avaldamiseks on sobiv koht repositoorium ehk virtuaalne hoidla, kus vastavaid materjale hoiustatakse, säilitatakse ja tehakse avalikkusele kättesaadavaks.

Repositooriumite haldamine ei ole üldiselt väga kulukas, suurema osa kuludest moodustavad repositooriumi ülesseadmise kulud – serveri-, tarkvara- ja tööjõukulud. Osa AJ repositooriumi tarkvarasid (nt DSpace, EPrints, Fedora) on vabavaralised, seetõttu ei kulu raha tarkvara soetamisele. Lisakulutused tarkvarale võivad tekkida, kui repositooriumi soovitakse edasi arendada lisafunktsioonide, tõlgete jms lisamisega.

DRIVER (*Digital Repository Infrastructure Vision for European Research*) andmetel⁶³ piisab repositooriumi tööks standardserverist, mille maksumuseks arvestatakse keskmiselt 2,100€ Peamised repositooriumi ülesseadmise kulud on tööjõukulud, mis repositooriumi avamisel on suuremad, arvestuslikult kokku umbes 3000€ (15 inimese töö 6 kuud). Seejärel repositooriumi haldamise kulud vähenevad, sest edaspidi piisab repositooriumi töös hoidmiseks vaid rutiinsest hooldustööst. Tasuline repositooriumi platvorm Digital Commons⁶⁴ pakub aga lisaks tehnilisele lahendusele ka repositooriumi haldamist.

Selleks, et repositooriumites olevad tööd oleksid leitavad ülemaailmsetes otsingumootorites (nt OAIster⁶⁵), peavad repositooriumid vastama metaandmete protokollile OAI-PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*)⁶⁶. Sel moel on otsingumootoritel võimalik korjata repositooriumitest tööde metaandmeid (nt teose autor, pealkiri, ilmumisaeg, jm tehnilised andmed) ning teha need ülemaailmselt leitavaks. Repositooriumitest ei korjata teose täistekste, vaid nende metaandmeid ja viiteid allikale.

Enamus repositooriume pakub võimalust nn viivitusega AJ, mis tähendab seda, et koopia teaduspublikatsioonist lisatakse küll koheselt repositooriumisse, kuid AJ antakse sellele alles teatud embargoperioodi möödudes. See annab autoritele võimaluse avaldada artikleid traditsioonilistes tasulistest ajakirjades ning ajakirjadele võimaluse teenida kohese juurdepääsu eest.

⁶¹ Eesti Maaülikooli akadeemiliste kraadide andmise ning rakenduskõrgharidusõppe lõputöö kaitsmise tingimused ja kord: http://www.emu.ee/userfiles/maarus%20nr%208_akad%20KRAADIDE%20kord%202010.pdf.

⁶² Arvutivõrgus: <http://dspace.emu.ee>.

⁶³ DRIVER. 2008. Information about Building Open Access Repositories. Arvutivõrgus: <http://www.driver-support.eu/tech/index.html>.

⁶⁴ DigitalCommons. Arvutivõrgus: <http://digitalcommons.bepress.com/>.

⁶⁵ OAIster. Arvutivõrgus: <http://oaister.worldcat.org/account/?page=searchItems>.

⁶⁶ The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting. 2002. Arvutivõrgus: <http://www.openarchives.org/AJI/openarchivesprotocol.html>.

4.5.1.1 *Institutsionaalsed repositooriumid*

Institutsionaalse repositooriumi olemasolu on eriti tähtis institutsionaalsete regulatsioonide vastuvõtmisel, tagades teadlastele koht, kus oma teadustöö tulemusi AJ kättesaadavaks teha. Teadlaste ja institutsiooni vaheline koostöö annavad hea võimaluse institutsionaalsete regulatsioonide ja repositooriumite kaudu AJ edendamiseks.

Institutsionaalsed repositooriumid kuuluvad ühe konkreetse institutsiooni, nt ülikooli, alla ning seda kasutatakse antud ülikooli teadlaste tööde kättesaadavaks tegemisel, seetõttu leidub repositooriumis töid erinevatest valdkondadest. Institutsionaalseid repositooriume haldavad tavaliselt ülikoolid või ülikoolide raamatukogud.

Institutsionaalsete repositooriumite puhul on institutsioonidel võimalik kujundada repositooriumi vastavalt enda soovidele, luua sobiv välimus ja funktsionaalsus ning otsustada, milliseid töid seal avaldada. See on ka suurepärane võimalus jagada institutsiooni teadustöö tulemusi kogu maailmale, sh teadlaskonna ja teaduse rahastajatega ning suurendada tööde loetavust ja tsiteeritavust.

4.5.1.2 *Valdkonnapõhised repositooriumid*

Valdkonnapõhised repositooriumid ei kuulu tavaliselt ühe institutsiooni alla, vaid koondavad erinevate institutsioonide teadlaste teadustöö tulemusi teadusvaldkonnapõhiselt. Üks suurimaid ja tuntuimaid valdkonnapõhiseid repositooriume on füüsika-, matemaatika-, arvutiteaduse-, kvantitatiivse bioloogia-, finants- ja statistika-alane arXiv⁶⁷.

ArXiv repositooriumi on pikalt haldanud Cornelli Ülikooli Raamatukogu, kuid alates 2010. aastast muutus selle rahastamine kogukonna-põhiseks ning 200 repositooriumi enim kasutatavat ülikooli toetasid rahaliselt repositooriumi ülalpidamist. 2013-2017 aastate ärimudel näeb ette, et vastavalt oma kasutamiskiivsusele maksavad 123 enim repositooriumi kasutatavat institutsiooni 1500-3000\$ aastamaksu.⁶⁸

Teine suur valdkonnapõhine repositoorium on UK PubMed Central (UKPMC) repositoorium, mis koondab biomeditsiini- ja tervishoiuteemalisi teaduspublikatsioone. UKPMC repositooriumi on siiani rahastanud 18 biomeditsiinalase teadustöö rahastajat⁶⁹, alates 2012. aasta novembrist liitub rahastajatega ka Euroopa Komisjon ning UKPMC nimetatakse ümber European PubMed Central-iks⁷⁰. Repositooriume koondava portaal OpenDOAR⁷¹ on viiteid 234 valdkonnapõhisele repositooriumile (institutsionaalsetele repositooriumitele 1802). Valdkonnapõhiste repositooriumite eelis institutsionaalsete repositooriumite ees on see, et nad koondavad erinevate ülikoolide teadlaste töid, kes teevad tõenäoliselt rohkem koostööd kui teadlased, kes kuuluvad ühte institutsiooni, kuid teevad teadust erinevates valdkondades. Valdkonnapõhised repositooriumid on vastavates teadusringkondades tuntud ning kergesti leitavad.

Valdkonnapõhiste repositooriumite puhul kaob aga repositooriumi funktsioon institutsiooni „visiitkaardina“, sest see ei esinda vaid ühte konkreetset institutsiooni. Seetõttu võib repositooriumi rahastamine osutuda probleemiks. ArXiv-tüüpi kogukonna rahastamismudel töötab pigem suurte ja laialt

⁶⁷ ArXiv. Arvutivõrgus: <http://arxiv.org/>.

⁶⁸ ArXiv. 2012. arXiv Sustainability Initiative. Arvutivõrgus: <https://confluence.cornell.edu/display/culpublic/arXiv+Sustainability+Initiative>.

⁶⁹ UK PubMed Central. Funders. Arvutivõrgus: <http://ukpmc.ac.uk/Funders/>.

⁷⁰ UK PubMed Central. UKPMC is changing to Europe PubMed Central. Arvutivõrgus: <http://ukpmc.ac.uk/europepmc>.

⁷¹ OpenDOAR. Arvutivõrgus: <http://opendoar.org/>.

kasutatavate repositooriumite puhul, UKPMC mudel võiks olla eeskujuks teaduse rahastajatele, kes toetavad teatud valdkonnas tehtavat teadustööd.

4.5.1.3 Teadusandmete repositooriumid

Paljud AJ initsiatiivid (vt “**Error! Reference source not found.**“ lk 4; „**Error! Reference source not found.**“ lk 5) peavad lisaks teadustöö tulemustele oluliseks ka teadustöö käigus kogutud andmete AJ avaldamist.⁷² Üldiselt on võimalik andmekogusid säilitada ja teha kättesaadavaks samades repositooriumites, kus teadustöö tulemusi kajastavaid publikatsioonegi, kuid institutsionaalsete ja valdkonnapõhiste repositooriumite kõrvale on tekkinud ka mitmeid spetsiaalseid teadusandmete repositooriume.

Suur osa teadusandmete repositooriumitest on valdkonnapõhised ja tänu sellele on need vastava teadusvaldkonna teadlastele kergesti leitavad. See soodustab teadusandmete laia (taas)kasutust ja aitab vältida sarnaste uuringute rahastamist erinevate ülikoolide poolt ning vähendab seega potentsiaalselt teadusele kulutatavat raha. Sellised teadusandmete repositooriumid on näiteks keeleteaduses *Open Language Archives Community*⁷³ ja bioinformaatikas *European Bioinformatics Institute*⁷⁴. *Open Language Archives Community* andmete repositoorium kuulub *Open Archives Initiative* alla, mida rahastavad teaduse rahastajad Andrew W. Mellon Foundation ja National Science Foundation ning akadeemilised võrgustikud *Coalition for Networked Information* ja *Digital Library Federation*⁷⁵. *European Bioinformatics Institute* teadusandmete repositooriumi peavad samuti üleval institutsiooni rahastajad⁷⁶.

Sarnaselt üldistele institutsionaalsetele repositooriumitele on ka institutsionaalsed andmete repositooriumid tavaliselt multidistsiplinaarsed. Institutsionaalne andmete repositoorium on näiteks Edinburghi Ülikoolil⁷⁷. Kolm Hollandi ülikooli - Delft Tehnikaülikool, Eindhoven Tehnikaülikool ja Twente Ülikool – on loonud ühise andmete repositooriumi 3TU.Federation⁷⁸.

Üldiselt oleks mõistlik hoida andmeid ja teadustöö tulemusi kajastavaid publikatsioone ühes repositooriumis, et nad oleksid koos kergesti leitavad ning selleks, et hoida kokku repositooriumi hoolduskuludelt. Kõik repositooriumid ei pruugi aga erinevate andmeformaate avaldamiseks sobida, seetõttu võib nende jaoks teha eraldi repositoorium. Teaduse rahastajad või institutsioonide konsortsiumid võivad eelistada teadustöö andmete hoidmist ühises repositooriumis ning teadustöö tulemuste publikatsioonide hoidmist mõnes muus, nt institutsionaalses repositooriumis.

4.5.2 Avatud juurdepääsuga publitseerimise rahastamine

Repositooriumites AJ tagamine tähendab enamasti seda, et esmaselt on töö avaldatud ajakirja artikli või monograafia kirjutuse kaudu ning selle koopiale antakse AJ mõnes repositooriumis. AJ põhimõtete levikuga on tekkinud ka publitseerimismudeleid, mis võimaldavad avaldada töö koheselt AJ.

⁷² Andmete ja andmebaaside litsentseerimiseks ja kättesaadavaks tegemiseks on eraldi initsiatiivid, mille raames töötatakse välja sobivaid litsentsilepinguid.

⁷³ OLAC: Open Language Archives Community. Arvutivõrgus: <http://www.language-archives.org/>.

⁷⁴ European Bioinformatics Institute. Arvutivõrgus: <http://www.ebi.ac.uk/>.

⁷⁵ Open Archives Initiative. Arvutivõrgus: <http://www.openarchives.org/AJI/AJI-organization.php>.

⁷⁶ European Bioinformatics Institute. 2012. About EMBL-EBI and our role in Europe. Arvutivõrgus: http://www.ebi.ac.uk/Information/About_EBI/about_ebi.html.

⁷⁷ Edinburgh DataShare. Arvutivõrgus: <http://datashare.is.ed.ac.uk/>.

⁷⁸ 3TU.Federation. Arvutivõrgus: <http://www.3tu.nl/en/>.

4.5.2.1 Avatud juurdepääsuga ajakirjad

AJ ajakirjad avaldavad kõik oma artiklid AJ. Paljud suured kirjastused, nt *Springer*, *SAGE*, *Oxford University Press* ja *Copernicus Publications*, pakuvad teadlastele võimalust avaldada artikleid nende AJ ajakirjades. Artikli avaldamiseks peab autor/institutsioon/rahastaja tasuma AJ publitseerimiskulud ning läbima retsenseerimisprotsessi nagu traditsiooniliste publitseerimisviiside puhul.

Publitseerimiskulud erinevad kirjastuseti: näiteks *SpringerOpenis* sõltuvalt ajakirjast 500-1500€⁷⁹; *SAGE Open*-is tutvusmishind 395\$ (ca 318€), tavahind 695\$ (ca 559€)⁸⁰; *Oxford Open*-is 2550€ Copernicuse AJ ajakirjades sõltub publitseerimiskulu artikli pikkusest, ca 25€ lehekülje kohta. Kuna publitseerimiskulud on üsna kõrged, ei maksa neid tavaliselt autor ise, vaid tema institutsioon või teadustöö rahastaja, kes on publitseerimiskulud lisanud teadusgranti. Majanduslikes raskustes autorid, enamasti arenguriikide teadlased, sageli vabastatakse publitseerimiskulude tasumisest.

Publitseerimistasude puhul makstakse vastavad tasud alles siis, kui ajakiri on artikli aktsepteerinud. Mõned ajakirjad, nt *Journal of Medical Internet Research (JMIR)*⁸¹ on kehtestanud publitseerimistasud (90\$/ca73€) kõikidele artiklitele, mis ajakirjale esitatakse, sh artiklitele, mida ajakiri ei aktsepteeri.

Teaduse rahastajatele ja institutsioonidele võib AJ publitseerimisele üleminek olla üsna kulukas, sest samaaegselt tuleb maksta AJ publitseerimiskulusid ning samal ajal ka traditsiooniliselt publitseeritud ajakirjade tellimiskulud. Seetõttu pakuvad mõned suuremad kirjastused, näiteks *Wiley & Blackwell*⁸² AJ publitseerimiskuludelt soodustust liikmesinstitutsioonide teadlastele.

Kõrge energia füüsika (ing k *high energy physics*) rahastajad ja raamatukogud on loonud konsortsiumi (SCOAP³ – *Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics*)⁸³, mille liikmed on lõpetanud tasuliste ajakirjade liikmemaksude tasumise ja finantseerivad selle asemel konsortsiumi liikmete AJ publitseerimiskulusid.

Autoritele tasuliste AJ ajakirjade kõrval tegutseb ka palju ajakirju, mis ei nõua autoritelt publitseerimiskulusid. Nende ajakirjade äramudelid põhinevad reklaamimüügil (nt *British Medical Journal*⁸⁴) või vabatahtlikul tööil (*Studia Humaniora Tartuensia*⁸⁵). Viimase puhul kasutatakse enamasti vabavaralist ajakirjade publitseerimise tarkvara nagu *Open Journal Systems (OJS)*⁸⁶.

4.5.2.2 Hübriidajakirjad

Hübriidajakirjad pakuvad autoritele võimalust valida, kas nad soovivad avaldada artikli AJ või traditsiooniliselt. Ajakirjad koosnevad seega AJ ja tasulise juurdepääsuga artiklitest. AJ publitseerimisel tasuvad autorid publitseerimiskulud, traditsioonilise avaldamismudeli puhul mitte. Näiteks *Oxford Open*

⁷⁹ SpringerOpen. 2012. How much is SpringerOpen charging? Arvutivõrgus: <http://www.springeropen.com/about/apcfaq/howmuch>.

⁸⁰ SAGE Open. Arvutivõrgus: <http://www.uk.sagepub.com/journalsProdDesc.nav?prodId=Journal202037&crossRegion=eur#tabview=manuscriptSubmission>.

⁸¹ Open Access Directory. OA journal business models. Arvutivõrgus: http://oad.simmons.edu/oadwiki/OA_journal_business_models.

⁸² Wiley Open Access. Arvutivõrgus: <http://www.tifr.res.in/noticesdocs/wiley%20access.htm>.

⁸³ SCOAP³ - Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics. About SCOAP³. Arvutivõrgus: <http://scoap3.org/about.html>.

⁸⁴ BMJ. Arvutivõrgus: <http://www.bmj.com/>.

⁸⁵ Studia Humaniora Tartuensia. Arvutivõrgus: <http://www.ut.ee/klassik/sht/>.

⁸⁶ Public Knowledge Project. Open Journal Systems. Arvutivõrgus: <http://pkp.sfu.ca/?q=ojs>.

pakub lisaks AJ ajakirjade autoritele võimalust publitseerida artikleid AJ ka rohkem kui sajas hübriidajakirjas⁸⁷.

Hübriidajakirjade ärimudel kindlustab kirjastustele kindla sissetuleku, kuid institutsioonidele tekib olukord, kus nad peavad maksma nii AJ publitseerimiskulusid kui ka liikmemaksu tasuliste artiklite lugemiseks. Seetõttu on näiteks Kanada Calgary Ülikooli AJ Autorite Fond, kes tasub AJ publitseerimiskulusid, sätestanud, et hübriidajakirjades publitseerimisel peab kirjastus tegema soodustusi institutsiooni liikmemaksus.⁸⁸

4.5.2.3 Avatud juurdepääsuga monograafiad

Enamus reaalinetes tehtavast teadustööst avaldatakse tänapäeval ajakirjades artiklitena, kuid humanitaar- ja sotsiaalvaldkonnas on oluline roll ka monograafiatel. Kuigi enamik AJ regulatsioone käsitleb ainult artiklite avaldamist, on AJ liikumisega tekkinud uued ärimudelid ka monograafiate publitseerimiseks.

Suur osa kirjastustest, kes pakuvad AJ monograafiate publitseerimise võimalust, teenivad kasumit tasuliste paberväljaannete müügist. Lugejatel on võimalik kasutada monograafia AJ veebiversiooni või osta see paberkandjal, mida tavaliselt pakutakse printimine nõudmisel (*Print on Demand*) lahenduste abil, et vältida üleliigsete paberkoopiade tegemist. Sellist ärimudelit kasutavad nii kommertskirjastused (nt *OpenBook Publishers*⁸⁹) kui ka ülikoolide kirjastused (nt Penn State University Press⁹⁰).

Üks suurimaid algatusi AJ monograafiate publitseerimiseks on OAPEN (*Open Access Publishing in European Networks*)⁹¹. OAPEN pakub platvormi humanitaar- ja sotsiaalteaduste monograafiate *online* avaldamiseks. OAPEN-i platvormi saavad kasutada nii kommerts- kui ülikoolide kirjastused, kes tasuvad selle eest iga-aastast liikmemaksu (alates 700€)⁹². Sealjuures on kirjastustel lubatud avaldada ja müüa AJ monograafiate paber- ja e-raamatu versioone.

4.5.2.4 Kulu-tulu analüüsid

2009. aastal avaldas Victoria ülikooli teadlane John Houghton kulude-tulude analüüsi⁹³ AJ rahastamismudelitest Suurbritannia, Hollandi ja Taani kohta. Analüüsis võrreldi kolme mudelit: traditsioonilist liikmetasudel põhinevat akadeemilist publitseerimist; publitseerimiskuludega AJ publitseerimist („kuldne tee“); ja teaduspublikatsioonide koopiade isearhiveerimist AJ repositooriumis („roheline tee“), kui jätkatakse traditsioonilise publitseerimise liikmetasude maksmist.

Houghtoni (2009) arvutuste kohaselt kulub tasuliste ajakirjade liikmemaksudele Taanis 13 miljonit eurot, Hollandis 47 miljonit eurot ja Suurbritannias 300 miljonit eurot aastas. 2007. aastal avaldatud teadusartiklite arvu põhjal oleks AJ publitseerimiskuludele (2200 eurot artikli kohta) kulunud Taanis 30 miljonit eurot, Hollandis 56 miljonit eurot ja Suurbritannias 215 miljonit eurot. Kahe ärimudeli

⁸⁷Oxford Journals. Oxford Open. Arvutivõrgus: http://www.oxfordjournals.org/oxfordopen/open_access_titles.html.

⁸⁸University of Calgary. 2010. Open Access Authors Fund. Arvutivõrgus: <http://library.ucalgary.ca/services/-faculty/open-access/open-access-authors-fund-0>.

⁸⁹OpenBook Publishers. Arvutivõrgus: <http://www.openbookpublishers.com/section/4/1/our-vision/5eb57ebaaa893fe1bc9635b4f826f5b3>.

⁹⁰Penn State University Press. Arvutivõrgus: <http://www.psupress.org/>.

⁹¹OAPEN. Arvutivõrgus: <http://project.oapen.org/>.

⁹²OAPEN. Joining OAPEN. Arvutivõrgus: <http://www.oapen.org/about?page=join>.

⁹³Houghton, John. 2009. Open Access – What are the economic benefits? A comparison of the United Kingdom, Netherlands and Denmark. Arvutivõrgus: <http://www.knowledge-exchange.info/Default.aspx?ID=316>.

võrdlusest selgus, et traditsioonilistes ajakirjades publitseerimine oli 2007. aastal nendes kolmes riigis odavam, kui see oleks olnud AJ ajakirjades.

Kolmanda mudeli, nn rohelise tee kasutamisel koos liikmetasude maksimisega tasulistele ajakirjadele oleksid antud riikidel kulunud järgmised summad: 1,2 miljoni eurot Taanis, 9,4 miljonit eurot Hollandis ja 26 miljonit eurot Suurbritannias. Selle mudeli arvutamisel lähtuti eeldusest, et igal institutsioonil on repositoorium, kus töid avaldada.

Need arvutused kirjeldasid erinevate publitseerimisvormidega kaasnevaid kulusid-tulusid Taanis, Hollandis ja Suurbritannias ühe aasta jooksul. AJ publikatsioonide arvu suurenemisega vähenevad kulutused tasuliste ajakirjade liikmemaksudele. Houghton (2009) analüüsis AJ publitseerimisega ülemineku kasu teadus- ja arendusvaldkonna kuludele ja tuludele ning leidis, et 20 aastase ülemineku perioodil „AJ maailma“ ületavad „kuldse tee“ mudeli puhul tulud kulusid kolmekordselt ning „roheline tee“ ja liikmemaksude tasumise mudeli puhul ületavad tulud kulusid 7-27 korda.

Houghtoni (2009) analüüsist võib järeldada, et AJ teaduspublikatsioonid hakkavad majanduslikku kasu tooma alles pärast üleminekuperioodi. Selle perioodi jooksul on kasumlikum mudel „roheline tee“ AJ tagamiseks ja tasuliste ajakirjade liikmemaksude tasumise jätkamine. Vaatamata sellele, et „kuldse tee“ mudel on esimesel üleminekuaastal kulukam kui traditsiooniline publitseerimismudel, kus artikleid avaldatakse tasulise juurdepääsuga ajakirjades, hakkab ka see mudel üleminekuperioodi lõpuks analüüsitud riikidele majanduslikku kasu tooma.

Suurbritannia *Open Road*⁹⁴ raportis analüüsiti potentsiaalsete AJ majandusmudelite kulusid ja tulusid üleminekuperioodi lõpuks aastal 2015. Raportis analüüsiti viit stsenaariumi:

- „roheline AJ tee“ – 40%-60% artiklitest repositooriumites kättesaadavad rahastajate regulatsioonidega ning 15%-30% artiklitest institutsionaalsete regulatsioonidega;
- viivitusega AJ – 65% kirjastuste artiklitest on AJ kättesaadavad embargo perioodi möödudes (12 kuud biomeditsiini valdkondades, 24 kuud reaalteadustes; 36 kunside- ja humanitaarteadustes);
- „kuldne AJ tee“ – 40% biomeditsiini, 15% reaalteaduste, 5% kunside- ja humanitaarteaduste artikleid avaldatakse AJ ajakirjades;
- laiendatud litsentsidega AJ – 75% kirjastuste artiklitest on AJ kättesaadavad laiendatud litsentside alusel kõikidele riigi kõrgharidusinstitutionidele ja lisaks 55% vastava valdkonna artiklitest riiklikele tervishoiuinstitutionidele.
- Suurendatud juurdepääs teatud huvigruppidele – väikestele ja keskmistele ettevõtetele ning iseseisvate teadlastele ja spetsialistidele tagatakse vastava valdkonna töid koondavate veebilehtede kaudu juurdepääs 10\$ eest artikli kohta (ing k *pay-per-view*).

Open Road raporti kohaselt on kõige odavam viis AJ suurendamiseks viivitusega stsenaariumi kaudu, sest kulutused juba publitseeritud artiklite koopiastele juurdepääsu andmiseks embargoperioodi järel on minimaalsed. Samas nenditakse, et selle stsenaariumiga on raske võtta vastu AJ regulatsioone, sest kommertskirjastustele ei saa taolisi ettekirjutusi teha. Lisaks võivad embargoperioodid vastavalt kirjastuste soovidele muutuda liiga pikaks.

„Kuldse AJ tee“ puhul väheneksid selle raporti järgi institutsioonide iga-aastased kulud, kui artiklite publitseerimiskulud oleksid ca 1950£/2480€ Praeguste hindade (ca 2364£/3007€) juures kasvaksid Suurbritannia institutsioonide kulud aastas 8,3 miljonit naela/ca 10,5 miljonit eurot.

⁹⁴ Heading for the open road: costs and benefits of transitions in scholarly communications. 2011. Arvutivõrgus: <http://www.publishingresearch.net/documents/RINHeadingforopenroadDynamicsoftransition.pdf>.

„Rohelist AJ teed“ peetakse *Open Road* raportis pikas perspektiivis väga kasumlikuks. Üleminekuperioodil on kulud repositooriumite loomise tõttu suured, kuid nende edasised hoolduskulud on minimaalsed.

Laiendatud litsentsidega juurdepääs ehk üleriigiline litsents teaduspublikatsioonidele juurdepääsuks osutus antud raporti põhjal küll majanduslikult kasulikuks, kuid selle tulud olid ülejäänud nelja stsenaariumiga võrreldes kõige väiksemad. Lisaks kaasnevad selle stsenaariumiga keerulised läbirääkimised kirjastustega ja probleemid institutsioonide vahel kulude jaotamisega.

Huvigruppidele suurendatud juurdepääsu tagamist ei peetud selles raportis eriti heaks stsenaariumiks, sest see keskendub peamiselt ettevõtetele ja spetsialistidele, mitte kogu avalikkusele.

Kuigi *Open Road* raport ei olnud AJ ärimudelite tulude suhtes nii optimistlik kui Houghtoni raport, leidsid mõlemad raportid, et AJ publitseerimine ei pruugi tähendada suuremaid kulusid, vaid võib tuua ka tulu. Mõlemas raportis nenditakse, et üleminekuperioodil kasvavad kulud, kui korraga tasutakse AJ publitseerimiskulusid ja traditsiooniliste ajakirjade liikmetasusid. Tulud hakkavad ületama kulusid, kui proportsionaalselt hakatakse vähendama tasuliste ajakirjade liikmemaksude maksmist.

Täpsem kulude ja tulude vahekord sõltub konkreetsest institutsioonist või riigist. William H. Walters (2006)⁹⁵ uuris AJ publitseerimise („kuldne tee“) majanduslikku mõju erinevatele USA ülikoolidele: teadusele keskenduvatele ülikoolidele, magistriõpet pakkuvatele ülikoolidele ja bakalaureusekraadi pakkuvatele ülikoolidele ja kolledžitele. Uuringu tulemusena sõnastas Walters lihtsa põhimõtte: mida suuremat rolli mängib ülikoolis teaduspublikatsioonide avaldamine tasuliste artiklite loetavuse suhtes, seda ebasoodsam on AJ ajakirjades publitseerimine. Walters (2006) leidis, et enamus ülikoole on pigem teaduspublikatsioonide tarbijad kui tootjad. See tähendab, et **AJ publitseerimine on kulukas suurtele teadusülikoolidele, kes avaldavad iga aasta palju publikatsioone, kuid kasulik väiksematele ülikoolidele, kellele on soodsam maksta teadlaste publitseerimiskulusid, kui tasuliste ajakirjade liikmetasusid.**

AJ publitseerimise puhul on raske üldistada, kas see on riigile või institutsioonile majanduslikult kasulik või kahjulik. See sõltub konkreetse riigi/institutsiooni teadlaskonna suuruselt ja publitseerimismahust ning traditsiooniliste publikatsioonide tellimise hulgast. Üleminekuperioodil võib eeldada senisest suuremaid kulusid, kuid pikemas perspektiivis majanduslike tagajärgede prognoosimiseks tuleks teha kulu-tulu analüüsi, mis lähtuvad konkreetse riigi/institutsiooni olukorrast.

4.6 Laia avatud juurdepääsu kontseptsiooni rakendamisega seonduvad probleemid

Lai AJ kontseptsioon tähendab lähenemist, mis lubab **tuletatud teoste loomist ja teoste ärieesmärgil kasutamist**. Sellest lähtub Berliini deklaratsioon nähes ette, et autor annab muuhulgas õiguse luua ja levitada tuletatud teoseid igal eesmärgil, kuid seejuures viidates autorile (*make and distribute derivative works, in any digital medium for any responsible purpose, subject to proper attribution of authorship*).

Lähtudes eeldusest, et AJ eesmärgiks on aidata kaasa teadusinformatsiooni levikule ning vältida dubleeriva teadustöö tegemist, siis tekib küsimus, kuivõrd aitab sellele eesmärgile kaasa tuletatud teoste loomise ja ärikasutuse lubamine. Sellel järgnevalt ka peatatakse.

⁹⁵ Walters, William H. 2006. Institutional Journal Costs in an Open Access Environment. Arvutivõrgus: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/asi.20441/pdf>.

4.6.1 Autori isiklike õiguste austamine

Avalikest vahenditest teadustöö finantseerimine seab reeglina põhjendatult eesmärgiks, et teadutöö tulemusi levitaks maksimaalses mahus. Samas, kui nõuda, et autor, kelle teadustööd on finantseeritud maksumaksja raha eest, annaks nõusoleku enda teosest (artiklist, monograafiast, dissertatsioonist, jne) tuletatud teoste loomise, siis tekivad mitmed küsimused. Selleks, et olukord oleks paremini mõistetav, peatatakse eelnevalt autorile kuuluvatel õigustel ja tuletatud teose kontseptsioonil.

Autorile kuuluvad nii isiklikud kui ka varalised õigused. Autori isiklikeks õigusteks on õigus autorsusele, õigus autorinimele, õigus teose puutumatusel, õigus teose lisadele, õigus autori au ja väärkuse kaitsele, õigus teose avalikustamisele, õigus teose täiendamisele, õigus teos tagasi võtta ja õigus nõuda oma autorinime kõrvaldamist kasutatavalt teoselt.⁹⁶ Autori varalisteks õigusteks on õigus teose reprodutseerimisele, õigus teose levitamisele, õigus teose tõlkimisele, õigus teose töötlemisele, õigus teoste kogumikele, õigus avalikule esitamisele, õigus teose eksponeerimisele, õigus teose edastamisele ja õigus teose üldsusele kättesaadavaks tegemisele.⁹⁷

Tuletatud teost määratleb autoriõiguse seadus kui teose tõlget, algse teose kohandust (adaptsiooni), töötlust (arranžeringut) ja teose muu töötlust.⁹⁸

Minemata tuletatud teose loomisega seotud autoriõiguslikesse detailidesse, võib öelda, et tuletatud teose loomine eeldab olemasoleva teose muutmist. Siit tekib aga küsimus, kuidas suhtestuvad algteose ja tuletatud teose autor. Näiteks on võimalik olukord, kui tuletatud teoseid lubava litsentsi all avaldatud teost muudab keegi (mitte tingimata kvaliteetsemaks) ning lisab enda nime. AJ poliitika algmõte ei saa kindlasti olla see, et tuleks edendada juhtiva professori ja algharidusega „asjatundja“ ühispublikatsioonide teket.

Tuletatud teose puhul on mõeldav ka tähistus, kus öeldakse, et tuletatud teose on loodud algteose baasil, kuid ka siin tekib küsimus, mida taoline lähenemine teadusinformatsiooni levikule kaasa aitab.

Arvestada tuleb asjaoluga, et kui teadlane kasutab sellist *Creative Commons* litsentsi, mis lubab tema teosest luua tuletatud teoseid, andmata endale täpselt aru, mida see ikkagi tähendab, võib tal tekkida mittesoosiv hoiak kogu AJ kontseptsiooni suhtes.

Selguse huvides tuleb rõhutada, et vaatamata sellele, kui lubatakse ka tuletatud teoste loomist, siis see ei tähenda, et autori au ja väärkuse jääks kaitseta. Autori au ja väärkuse kaitse garantii tuleneb nii Eesti Vabariigi Põhiseadusest⁹⁹ kui ka autoriõiguse seadusest.¹⁰⁰

Kui AJ poliitikaga minna ikkagi kaugemale kui ainult kopeerimise ja levitamise lubamine, siis on oluline, et suunataks ressursse teadlaste autoriõiguse ja AJ alase teadlikkuse tõstmiseks.

⁹⁶ AutÕS § 12.

⁹⁷ AutÕS § 13.

⁹⁸ AutÕS § 4 lg 3 p 21.

⁹⁹ Eesti Vabariigi põhiseadus. - RT 1992, 26, 349 ... RT I, 27.04.2011, 1.

¹⁰⁰ Autori au ja väärkuse kaitsest CC kasutamisel vaata: <http://creativecommons.org/tag/integrity>.

4.6.2 Ülikooli ettevõtluspoliitika ja laia avatud juurdepääsu poliitika vastuolu

Üks keerulisemaid küsimusi seisneb selles, kuidas ühildada laia AJ poliitikat, mis nõuab ka ärikasutuse vabaks andmist, ülikoolidele seatud ülesandega arendada ettevõtlusalast koostööd. Ülikoolide ja ettevõtluse vaheline teadmussiire saab toimida, kui ülikoolil on teadmused, mida ettevõtlusele kasutada anda. Kui kõik teadus publikatsioonide ja eriti andmebaaside vormis on antud ärikasutuseks vababaks, siis puudub vajadus seda litsentseerida. Seetõttu on oluline, et teadusasutusel säilib õigus otsustada, teadlaste loodud teoste kommertskasutuse üle.

5 Poliitikasoovitused ning meetmed nende rakendamiseks

5.1 Poliitikasoovitused

1. Tuleb panustada poliitikakujundajate ja teadlaste teadlikkuse tõstmisesse autoriõiguse ja avatud juurdepääsu valdkonnas;
2. Avatud juurdepääsu toetamisel ja edendamisel tuleb lähtuda kesksest eesmärgist kõrvaldada juurdepääsubarjäärid informatsioonile. Seejuures on oluline arvestada, et informatsiooni levikut otseselt ei toeta:
 - a. nõue, et avalikest vahenditest loodud publikatsioonidest peab kolmandatel isikutel olema õigus luua muid tuletatud teoseid peale teose tõlgete ja teoste kogumike;
 - b. nõue, et avalikest vahenditest loodud publikatsioonid peab saama kasutada ärielistel eesmärkidel, sest see võib sattuda vastuollu kaasaegse ülikooli eesmärgiga teha koostööd ettevõtlusega. Kuna ärielse kasutuse mõiste ei ole selgepiiriline, siis on eelistatav kasutada selle asemel samadel tingimustel jagamise nõuet;
3. Eelnev ei tähenda, et autoriõiguste omanik ei võiks talle kuuluvaid teoseid levitada tingimustel, mis annavad nende kasutajatele suurema tegevusvabaduse;
4. Kuna avatud juurdepääsu ajakirju on vähem kui n.ö traditsioonilisi ajakirju, siis on vajalik näha ette meetmeid, mis soodustavad AJ ajakirjade loomist;
5. Avatud juurdepääsuga publitseerimise edendamiseks, mis toetab ka akadeemilist karjääri, on vajalik kohandada ETIS-e kategoryseerimise süsteemi¹⁰¹, mis ühilduks AJ eripäraga;
6. Kuna üleminek avatud juurdepääsuga publitseerimise mudelile ei ole veel ulatuslikult toimunud, siis võib pidada asjakohaseks institutsionaalse uurimistoetuse taotlemise, määramise ja selle mahu muutmise tingimustes ja korras ning personaalse uurimistoetuse taotlemise tingimustes ja korras ette nähtud publitseerimise regulatsiooni ning see ei vaja sisulist muutmist.

¹⁰¹ ETIS peaks kategoryseerima 3.1 teise süsteemi järgi.

5.2 Meetmed poliitikasoovituste rakendamiseks

AJ poliitika edendamisel on vajalik, et riiklik rahastaja tagaks finantsiliselt selle elluviimise. „Kuldse tee“ puhul on vaja toetada publitseerimiskulude katmist, „roheline tee“ puhul peab rahastaja tagama sobivate repositooriumite olemasolu. Eestis on neljal avalik-õiguslikul ülikooli repositooriumid: Tartu Ülikooli digitaalarhiiv DSpace's¹⁰², Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu Digikogu¹⁰³, Eesti Maaülikooli Raamatukogu repositoorium¹⁰⁴ ja Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu repositoorium E-Ait¹⁰⁵. Eesti Kunstiakadeemial repositoorium puudub, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia raamatukogu e-raamatukogu¹⁰⁶ on kättesaadav vaid institutsiooni liikmetele.

Riikliku rahastaja regulatsiooni vastuvõtmisel peaks rahastaja toetama institutsionaalsete repositooriumite loomist ja arendust, et repositooriumid võimaldaksid tööde AJ avaldamist. Regulatsiooni jõustumisel suureneb repositooriumites avaldatavate tööde arv, seetõttu tuleb tõenäoliselt luua mõned uued töökohad repositooriumite haldamiseks. Vastavalt repositooriumi suurusele on selle haldamiseks vaja 0,5-2,5 täiskohaga töötajat.¹⁰⁷

Euroopa teadusruumis teadustöö tulemuste levitamiseks peavad repositooriumid ühilduma OAI-PMH protokolliga, mis võimaldab metaandmete korjet ja teeb seega repositooriumi sisu ülemaailmselt kergesti leitavaks. Tänu sellele on võimalik ka teha kogu Eestis tehtud AJ teadustöö leitavaks ühes üleriiklikus teadusportaal, nt ETIS-es¹⁰⁸.

Riiklik rahastaja võib luua ka oma repositooriumi, kuid ilmselt ei ole sel mõtet. Institutsionaalsete repositooriumite eesmärgiks on koguda ülikoolis tehtud teadustööd ja seda pikaajaliselt säilitada, seega võivad ülikoolid eelistada teadustöö tulemuste avaldamist oma repositooriumis. Paljudel Eesti avalik-õiguslikel ülikoolidel on juba toimivad repositooriumid olemas.

Valdkonnapõhiste repositooriumite loomiseks praegu vajadus puudub, sest Eestis ei ole nii palju ülikoole, kes teeksid teatud valdkondades pidevalt koostööd ning ülikoolid eelistavad tõenäoliselt avaldada oma teadlaste töid institutsionaalses repositooriumis.

AJ publitseerimist on võimalik suurendada ka ülikoolide regulatsioonidega. Riikliku rahastaja regulatsioonide eelis ülikoolide regulatsioonide ees on see, et rahastaja regulatsiooniga on AJ publitseerimine riigis ühtlasemalt reguleeritud. Institutsionaalsetes regulatsioonides võivad erineda üksikasjad nagu embargoperioodi pikkus, publikatsioonide liigid, milline regulatsioon kehtib, jne.

Ühtlustamiseks Euroopa ülikoolide AJ regulatsioone, on Euroopa Ülikoolide Ühendus (*European University Association, EUA*) võtnud vastu soovitusel institutsionaalsete regulatsioonide loomiseks.¹⁰⁹

¹⁰² Tartu Ülikooli digitaalarhiiv DSpace's. <http://dspace.utlib.ee/dspace/>

¹⁰³ Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogu Digikogu. <http://digi.lib.ttu.ee/>

¹⁰⁴ Eesti Maaülikooli Raamatukogu DSpace's. <http://dspace.emu.ee/>

¹⁰⁵ Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu repositoorium E-Ait. Arvutivõrgus: <http://e-ait.tlulib.ee/>.

¹⁰⁶ EMTA e-raamatukogu. Arvutivõrgus: <https://atoz.ebsco.com/Authentication/Login/10020?returnUrl=%2fTitles%2f10020%3flang%3den%26lang.menu%3den%26lang.subject%3den&lang=en>.

¹⁰⁷ Open Access Scholarly Information Sourcebook. 2009. Business Models, Costs and ROI. Arvutivõrgus: http://www.openoasis.org/index.php?option=com_content&view=article&id=166&Itemid=357.

¹⁰⁸ Eesti Teadusinfosüsteem. Arvutivõrgus: <https://www.etis.ee/index.aspx>.

¹⁰⁹ European University Association. 2008. Recommendations from the EUA Working Group on Open Access. Arvutivõrgus: http://www.eua.be/Libraries/Page_files/Recommendations_Open_Access_adopted_by_the_EUA_Council_on_26th_of_March_2008_final_1.sflb.ashx.

Eesti avalik-õiguslikud ülikoolid on EUA liikmed, kes on kollektiivselt esindatud Rektorate Nõukogu poolt, lisaks on Tallinna Ülikool, Tallinna Tehnikaülikool ja Tartu Ülikool individuaalselt EUA liikmed. 2008. aastal vastu võetud soovitude kohaselt peaksid Eesti avalik-õiguslikud ülikoolid töötama välja poliitika ja strateegiad teadustöö tulemuste laiemaks levitamiseks AJ kaudu. EUA soovitude kohaselt peaksid institutsioonid looma institutsionaalsed repositooriumid või ühinema mitme institutsiooni ühise repositooriumiga. Repositooriumid peavad ühilduma OAI-PMH protokolliga, et võimaldada nende ühildamist otsingumootorite ja portaalidega.

Ülikoolid peaksid kohustama teadlasi isearhiveerima teaduspublikatsioone repositooriumis koheselt, kui publikatsioon on kirjastuse poolt aktsepteeritud. Esmase publitseerimise järel on lubatud embargoperiood, mis peab olema kooskõlas riiklike või EK soovitustega. EK soovitude järgi ei tohiks embargoperiood olla pikem kui 6 kuud, v.a. humanitaar- ja sotsiaalteadustes, kus see võib kesta maksimaalselt 12 kuud. Lisaks teadustöö tulemustele tuleks repositooriumites teha AJ kättesaadavaks ka teadustöö käigus kogutud andmed, et võimaldada nende kasutamist ja taaskasutamist uute uurimustööde käigus.

Nende nõuete täitmiseks peavad ülikoolid investeerima repositooriumite loomisesse, arendamisesse ning haldamisse. Kui riiklik teaduse rahastaja toetab EUA soovitude kaudu AJ publitseerimise suurendamist Eestis, tuleks luua toetusmehhanismid repositooriumitega seotud kulude katmiseks.

AJ ajakirjades publitseerimiseks peavad institutsioonid leidma võimalusi, et toetada autoreid publitseerimiskulude katmisel. Selles osas tuleks samuti koostööd teha riikliku teaduse rahastajaga, et teadusgrandid kataksid ka vastavad publitseerimiskulud.

6 Lisad

6.1 Lisa 1 (mõistete selgitused)

Eeltrükid (ing k *preprints*) – eelretsenseerimata artiklid.

Gratis OA – variatsioon AJ mõistest, mis tagab samasugused võimalused teose kasutamiseks nagu „vaba juurdepääs“ - tasuta *online* juurdepääsu digitaalsetele materjalidele ilma taaskasutamisoigusteta.

Hall kirjandus (ing k *grey literature*) – materjalid, mida ei avaldata ärielistel eesmärkidel või millele üldiselt kasutajatel juurdepääs puudub, nt uurimisrühma või asutuse raportid.

Isearhiveerimine (ing k *self-archiving*) – teose autori poolt AJ kättesaadavaks tegemine repositooriumis.

Järeltrükid (ing k *postprints*) – retsenseeritud artiklid.

Kuldne AJ tee (ing k *golden route*) – autor avaldab artikli AJ ajakirjas.

Libre OA – klassikaline AJ definitsioon, mis tagab tasuta *online* juurdepääsu digitaalsetele materjalidele ja annab suuremad õigused materjalide kasutamiseks, kui autoriõigusest tulenevad vabakasutusjuhud.

Open Access – **avatud juurdepääs** (AJ) ehk tasuta ja piiranguteta juurdepääs teadusinformatsioonile ja õigus seda taaskasutada, sh teha koopiaid, levitada, luua tuletatud teoseid.

Public domain – teosed, millele ei laiene autoriõiguslik kaitse (nt seadusandlus) või mille kaitsetähtaeg on lõppenud (autori surmast on möödunud 70 aastat).

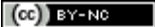
Roheline AJ tee (ing k *green route*) – autor teeb teose AJ põhimõtete järgi kättesaadavaks repositooriumis, sh võib tegemist olla eelretsenseeritud või retsenseerimata ajakirja publikatsioonide, eel- või järeltrükkide või teadustöö algandmetega.

Valge kirjandus (ing k *white literature*) – retsenseeritud ja avaldatud artiklid.

Viivitusega AJ (ing k *delayed open access*) – tööd saavad AJ kättesaadavaks teatud embargo perioodi (tavaliselt 6-12 kuud) möödudes töö esmasest avaldamisest.

6.2 Lisa 2 (Eesti avatud juurdepääsu ajakirjade ülevaade)

<i>Open Access</i> ajakirja nimi	Klassifi- -kaator	Kasutusõiguse ulatus	Publitseerimis- -tasu
<i>Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis de Mathematica</i>	1.2	Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. http://math.ut.ee/acta/about_lisa.pdf	Ei
Agraarteadus (<i>Journal of Agricultural Science</i>)	1.2	-	Ei
<i>Agronomy Research</i>	1.2	-	Ei
<i>Discussions on Estonian Economic Policy</i>	1.2	-	Ei
Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri	1.2	JEFUL is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access. http://jeful.ut.ee/Open-access	Ei
Eesti Rakenduslingvistika ja Ühingu Aastaraamat	1.1	-	Ei
<i>Estonian Journal of Earth Sciences</i>	1.1		Ei
<i>Folia Cryptogamica Estonica</i>	1.2	FCE is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access. http://www.ut.ee/ial5/fce/index.html	Ei
<i>Folklore: Electronic Journal of Folklore</i>	1.2	Authors will be asked, upon acceptance of an article to transfer copyright of the article to the Publisher. This will ensure the widest possible dissemination of information under copyright laws. Persons wishing to photocopy or print out articles of Folklore for classroom use are free to do so. Those wishing to reproduce an article for any other purposes, please obtain permission from the editors. Also please contact the editors if you want to link an article or the whole Folklore journal to your WWW-pages. http://www.folklore.ee/folklore/	Ei

<i>Forestry Studies</i>	1.2	-	Ei
<i>Journal of Ethnology and Folkloristics</i>	1.2	Open Access Policy This journal provides immediate open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. http://www.jef.ee/index.php/journal/about/editorialPolicies#openAccessPolicy	Ei
<i>Journal of Generalized Lie Theory and Applications</i>	1.2	-	Jah
<i>Juridica International</i>	1.2	-	Ei
Lähivõrdlusi. Lähivertailuja	1.2	-	Ei
Linguistica Uralica	1.1	-	Ei
Mäetagused. Hüperajakiri	1.2	-	Ei
Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Geology = Teaduste Akadeemia toimetised.	1.2		Ei
Studia Philosophica Estonica	1.2	-	Ei
Studies of Transition States and Societies	1.2	-	Ei
Synergies Pays Riverains de la Baltique	1.2	-	Ei
Trames: A Journal of the Humanities and Social Sciences	1.1	-	Ei